

«Баварський Географ»: спроба локалізації слов'янських князівств у IX столітті

В сучасній медієвістиці тривають суперечки стосовно моделі ранньої держави. Більшість схиляється до думки, що таку ранню державу слід пов'язувати з племенем, в якому поєднується етнічна спільність з політичною структурою на чолі з вождем. Такою політичною структурою є племінна протодержава—чіфдом, або вождівство, що має централізоване управління та спадкову ієрархію правителів і знаті, але ще не має формального апарату примусу. Племена об'єднуються у союзи, утворюючи складні вождівства, які в джерелах виступають як княжіння¹. Переконливими виглядають міркування О. Мельникової, яка досить аргументовано виділяє періоди вождівства, «дружинної держави» та ранньофеодальної держави вже в середині IX ст.² Цікавими в цьому напрямку є дослідження А. Горського³ та М. Крадіна⁴. Можна погодитися з багатьма висновками В. Пузанова⁵,

¹ Л. Михайлина: *Слов'яни VIII—X ст. між Дніпром і Карпатами*. Київ 2007, С. 246—247.

² Е.А. Мельникова: *К типологии становления государства в Северной и Восточной Европе (Постановка проблемы)*. *Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т. Пашуто*. Москва, 13—15 апреля 1992 г. Тез. Докл. Отв. Ред. А.П. Новосельцев. Москва 1992, С. 40—45; Її ж: *К типологии предгосударственных и раннегосударственных образований в Северной и Северо-Восточной Европе (Постановка проблемы)*. В: *Древнейшие государства на территории Восточной Европы*. 1992—1993. Москва 1995, С. 20—23.

³ А.А. Горський: *Древнерусская дружина*. Москва 1989.

⁴ Н.Н. Крадин: *Вожество: современное состояние и проблемы изучения*. В: *Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности*. Москва 1995, С. 9—15.

⁵ В.В. Пузанов: *О спорных вопросах изучения генезиса восточнославянской государственности в новейшей отечественной историографии*. В: *Средневековая и новая Рос-*

хоча його модель за якою «союз союзів» племен у XI ст. замінюється федерацією земель доволі дискусійна. Важливою працею з історії ранньодержавних процесів є ґрунтовне дослідження М. Свердлова, який багато в чому відмовився від своїх попередніх поглядів⁶. В руслі цієї дискусії видається актуальною спроба локалізації слов'янських племінних князівств у IX ст. на основі аналізу однієї з найбільш загадкових тогочасних пам'яток, автентичність якої не викликає сумнівів у дослідників.

У науковому обігу давно відома цікава пам'ятка, за якою закріпилася назва «Geographus Bavarus» («Баварський Географ»). В оригіналі пам'ятка має назву «Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii» («Опис градів і земель на північ від Дунаю»). Ця пам'ятка на двох аркушах була виявлена ще у 1722 р. серед документів збірника IX ст. у Баварській державній бібліотеці у Мюнхені, де зберігається досі⁷. Пам'ятка збереглася лише в одному списку. Баварський герцог придбав цей збірник у 1571 р. разом з архівом антиквара Германа Шеделя (1410—1485). Першу публікацію у французькому перекладі (тобто фактично ввів її в науковий обіг), здійснив французький посол у Мюнхені граф дю Бюа у середині XVIII ст. Назву «Баварський Географ» пам'ятці дав відомий польський пиїменник та вчений Ян Потоцький (1761—1815)⁸.

Від багатьох інших документів пам'ятка відрізняється своєю інформативною насиченістю. Вона містить перелік племен, переважно слов'янських, з мінімальними поясненнями, зокрема з зазначенням кількості «градів» («civitates») у більшості племен.

Першим по справжньому походження і створення пам'ятки досліджував Г. Ловмянський. За його висновками, зберігся не оригінал, а друга редакція, яка складається з двох частин. Перша частина (позиції 1—13) є точною копією втраченого оригіналу першої редакції. В оригіналі зафіксовані результати стратегічної розвідки франкської імперії, яка служила мілітарним цілям розширення впливу імперії далі на північ від Дунаю. Друга частина була долучена в ході створення другої редакції, маючи географічний характер, вона підсумувала купецьку та місіонерську інформацію. На думку польського вченого, ця редакція

сия. Сборник статей к 60-летию И.Я. Фроянова. Санкт-Петербург 1996, С. 149—160; Його ж: Образование Древнерусского государства: межэтнический симбиоз и иерархия территорий. В: В.В. Долгов, Д.А. Котляров, Ю.В. Кривошеев, В.В. Пузанов: Формирование Российской государственности: разнообразие взаимодействий «центр — периферия» (этнокультурный и социально-политический аспекты). Екатеринбург 2003, С. 107.

⁶ М.Б. Свердлов: *Домонгольская Русь. Князь и княжеская власть на Руси VI — первой трети XIII вв.* Санкт-Петербург 2003.

⁷ Шифр Clm 560 («Descriptio») є припискою на двох сторінках до тексту трактату Боєція з геометрії fol. 149v — 150r).

⁸ J. Potocki: *Fragments historiques et géographiques sur Scythie, Sarmatie et les Slaves.* Brunsvic 1796.

була створена у монастирі св. Еммерама в Регенсбурзі. Перша частина була сформована невдовзі після 844 р. монахом Рудольфом, автором другої частини Фульденських анналів, на замовлення короля Людовика Німецького. З Фульди документ потрапив до королівського двору у Регенсбурзі, де після 845 р. монахи в монастирі св. Еммерама створили другу редакцію⁹.

Інші дослідники, опираючись на палеографічні та кодикологічні дані, стверджують, що «Опис градусів і земель на північ від Дунаю» виглядає оригіналом, створеним у першій половині IX ст.¹⁰

Як свідчить аналіз пам'ятки чи її окремих складових, датування документа коливається у таких межах: 795 р. (Л. Дралле¹¹); 817 р. (Л. Гавлік¹²); 830—840 рр. (В. Гюзелев¹³), між 833—890 рр. (П. Раткош¹⁴) чи невдовзі після 844 р. (В. Фріце¹⁵), між 866—890 рр. (П. Шафарик¹⁶), на початку 70-х рр. IX ст. (О. Назаренко¹⁷). На думку О. Назаренка, з якою важко не погодитися, встановити, чи пам'ятка є оригінальною чи копією більш раннього оригіналу, неможливо. Згідно з його висновком, вона створена в монастирі Рейхенау в верхів'ях Рейну на Баденському озері. Інформацію про слов'янські племена, які входили в коло інтересів Великої Моравії, та північно-східних сусідів цієї держави укладач пам'ятки отримав від одного зі слов'янських апостолів св. Мефодія чи осіб з його оточення під час їх перебування на засланні в Рейхенау, що підтверджує занесення їхніх імен

⁹ H. Łowmiański: *O pochodzeniu Geografa bawarskiego*. Roczn. Hist. 1951—1952, R. 20, s. 9—58.

¹⁰ R. Nový: *Die Anfänge des böhmischen Staates*. Bd. 1. Praha 1969, s. 131—149; Й. Херманн: *К вопросу об исторических и этнографических основах «Баварского географа» (первая половина IX в.)*. В: *Древности славян и Руси*. Москва 1988, С. 166—168.

¹¹ L. Dralle: *Slaven an Havel und Spree*. In: *Studien zur Geschichte des hevellisch-wilzischen Fürstentums (6. bis 10. Jahrhundert)*. Berlin 1981, s. 43—44.

¹² L. Havlík: *Moravané v údajích franko-bavorského Descriptia*. „Historický Časopis” 1959, R. 7, s. 282—289.

¹³ В. Гюзелев: *Баварский географ от IX в. и его значение за болгарската история*. В: *Його ж: Средновековна България в светлината на нови извори*. София 1981, С. 68—81.

¹⁴ П. Раткош: *Великая Моравия — территория и общество. Великая Моравия. Ее историческое и культурное значение*. Москва 1985, С. 83, 94.

¹⁵ W.H. Fritze: *Die Datierung des Geographus Bavarus und die Stammesverfassung der Abodriten*. „Zeitschrift für slavische Philologie” 1952, Bd. 21, Heft 2, s. 326—542; Його ж: *Probleme der abodritischen Stammes- und Reichsverfassung in ihrer Entwicklung von Stammesstaat zum Herrschaftsstaat*. In: *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*. In Verbindung mit H. Jankuhn und a. hg. H. Ludat. Giessen 1960, s. 147; W.H. Fritze: *Frühzeit zwischen Ostsee und Donau: Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im Mitteleuropa vom 6. bis zum 13. Jahrhundert*. Berlin 1982, s. 440—441.

¹⁶ P.J. Šafařík: *Slovanské Starožitnosti*. Praha 1837, s. 980—981.

¹⁷ А.В. Назаренко: *Русь и Германия в IX—XI вв. В: Древнейшие государства Восточной Европы. 1991 г.* Москва 1994, С. 35—61.

в «*liber confraternitatum*» — «книгу побратимства». Свої висновки вчений базував також на впевненості, що згадане в документі плем'я *Ruzzi* то-тожне *Русам*, інформацію про яких кирило-мефодіївське коло черпало від створеної константинопольським патріархом Фотієм бл. 866 р. єпископії (митрополії) на Русі¹⁸.

Ретельне дослідження пам'ятки почали ще Й. Лелевель (1786—1861)¹⁹, П.Я. Шафарик (1795—1861)²⁰ та Й.К. Цейсс (1806—1856)²¹. Література з цієї проблеми практично неосяжна. Найбільш докладні дослідження тексту належать В. фон Кельтшу²², А. Кралічеку²³, Є. Кухарському²⁴, В. Фріце²⁵, Г. Ловмянському²⁶, І. Геррман²⁷, О. Назаренко²⁸, А. Горському²⁹ та Б. Томенчуку³⁰.

¹⁸ А.В. Назаренко: *Об имени «Русь» в немецких источниках IX—XI вв.* «Вопросы языкознания» 1980, № 5, С. 40—57; Його ж: *Имя «Русь» и его производные в немецких средневековых актах (IX—XIV ст.): Бавария — Австрия.* В: *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования.* 1982 г. Москва 1984, С. 86—129; Його ж: *Немецкие латиноязычные источники IX—XI вв.: Тексты, пер., коммент.* Москва 1993, С. 7—51; Його ж: *Русь и Германия в X—XI вв...*, С. 33—61; Його ж: *Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX—XII вв.* Москва 2001, С. 51—70.

¹⁹ J. Lelewel: *Winulska Sławiańszczyzna z Geografa bawarskiego.* „Tygodnik Wileński” 1816, nr 47—50; Його ж: *Geographe du Moyen Age III.* Bruxelles 1852, s. 21—45.

²⁰ P.J. Šafařík: *Slovanské Starožitnosti...*, s. 979—998.

²¹ K. Zeuss: *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme.* München 1837 (2 Aufl. — Heidelberg 1925).

²² V. von Keltsch: *Der bairische Geograph.* „Altpreuussische Monatsschrift” 1886, Nr. 23, s. 507—560.

²³ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren.* „Zeitschrift der Vereins für die Geschichte Mahrens und Schlesiens” 1898, T. 2.

²⁴ E. Kucharski: *Polska w zapisie karolińskiej zwanej niewłaściwie „Geografem bawarskim”.* W: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6—8 grudnia 1925.* T. 1. Lwów 1925, s. 111—125.

²⁵ W. Fritze: *Die Datierung des Geographus Bavarus...*, s. 326—542.

²⁶ H. Łowmiański: *O pochodzeniu Geografa bawarskiego...*, s. 9—58; Його ж: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego.* St. Żr. 1958, T. 3, s. 1—22.

²⁷ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вопросу об исторических и этнографических основах «Баварского Географа» (первая половина IX в.).* В: *Древности славян и Руси.* Москва 1988, С. 162—169.

²⁸ А.В. Назаренко: *Немецкие латиноязычные источники IX—XI вв...*, С. 7—51; Його ж: *«Хазары, русь, луколяне, венгры»: народы Восточной Европы в «Баварском географе».* В: *Древняя Русь в свете зарубежных источников.* Москва 2000, С. 292—295.

²⁹ А.А. Горский: *Баварский Географ и этнополитическая структура восточного славянства.* В: *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования.* 1997 г. Москва 1997, С. 271—282.

³⁰ Б. Томенчук: *Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом).* В: *Етногенез та рання історія слов'ян: Нові наукові концепції на зламі тисячоліть.* Львів 2001, С. 211—219.

Пам'ятка видавалася багато разів. Для зручності подаємо оригінальний текст пам'ятки (за виданням С. Закшевського, звіреном з пізнішими новітніми виданнями³¹) з українським перекладом:

Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam danubii

(опис градусів і земель на північ від дунаю)

- (1) **Isti sunt qui propinquiores resident finibus Danaorum quos vocant Nortabtrezi, ubi regio in qua sunt civitates LIII, per duces suos patriae** (Ті, які найближче сидять до меж Данських, називаються Нортабтричі; область їх, в якій 53 гради, окремо [управляється] їхніми герцогами).
- (2) **Uilci, in qua civitates XCV, et regions IIII** (Вільці, у яких 95 градусів і чотири області).
- (3) **Linaa, est populis qui habet civitas VII** (Лінони — народ, який має 7 градусів).
- (4—6) **Prope illis resident quos vocant Bethenici, et Smeldingon, et Morizani, qui habent civitates VII** (Недалеко від них сидять ті, що називаються Бетеничі, Смелдінги і Моричани, які мають 11 градусів).
- (7) **Juxta illos sunt qui vocantur Hehfeldi, qui habent civitates VIII** (Поряд з ними сидять ті, які називаються Гефельди і які мають 8 градусів).
- (8) **Juxta illos region quae vocatur Sorbi, in qua regione plures sunt quae habent civitates L** (Поряд з ними розташована область, яка називається Сорби; в області численний народ, який має 50 градусів).
- (9) **Juxta illos sunt quos vocant Talamenzi, qui habent civitates XIII** (Поряд з ними ті, які називаються Таламінці і які мають 13 градусів).
- (10) **Beheimare, in qua sunt civitates XV** (Бегеймари, у яких 15 градусів).
- (11) **Marharii, habent civitates XI** (Марари мають 40 градусів).
- (12) **Uulgarii, regio est immensa et populus multus habent civitates V, eo quod multitudo magna ex eis sit et non sit eis opus civitates habere** (Вулгарії, велика область і численний народ мають лише 5 градусів, оскільки більшість народу живе поза ними, а отже не має потреби у градах).
- (13) **Est populus quem vocant Merchanos, ipsi habent civitates XXX** (Є народ, який називається Мерехани, у нього 30 градусів).

³¹ S. Zakrzewski: *Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli tzw. Geograf Bawarski*. Lwów 1917, s. 4; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii* (t. zv. *Bavorský geograf*). In: *Rozprawy Československé akademie věd. Rada společenských věd*. Praha 1956, T. 66, Z. 2, s. 7—9; E. Hermann: *Slawisch-germanische Beziehungen im südostdeutschen Raum von der Spätantike bis zum Ungarnsturm: Ein Quellenbuch mit Erläuterungen*. München 1965, s. 220—221; M. Hellmann: *Karl und die slawische Welt zwischen Ostsee und Böhmerwald*. In: *Karl der Grosse, Lebenswerk und Nachleben*. Hrsg. W. Braunsfels. Bd. 1. Düsseldorf 1965, s. 712—713; А.В. Назаренко: *Немецкие латиноязычные источники IX—XI вв.*, С. 7—8.

Istae sunt regions quae terminant in finibus nostris (Це області, які межують з нашими землями).

Istisunt qui juxta istorum fines resident (Ось ті, які живуть поряд з їхніми межами).

- (14) **Osterabtrezi, in qua civitates plusquam C sunt** (Остабтрезі, які мають більше 100 градусів).
- (15) **Miloxi, in qua civitates LXVII** (Мілокси, у яких 67 градусів).
- (16) **Phesnuzi, habent civitates LXX** (Феснучі мають 70 градусів).
- (17) **Thadesi, plusquam CC urbes habent** (Тадеси мають більше 200 градусів).
- (18) **Glopeani, in qua civitates CCCC, aut co amplius** (Глоп'яни, у яких 400 або трохи більше градусів).
- (19) **Zuireani, habent civitates CCCXXV** (Журяни [Чуряни?] мають 325 градусів).
- (20) **Busani, habent civitates CCXXXI** (Бужани мають 231 град).
- (21) **Sittici, region immensa populis et urbibus munitissimis** (Сіттичі, область в якій народу і градусів без ліку).
- (22) **Stadici, in qua civitates DXVI** (Стадичі, в котрих 516 міст і безліч людей).
- (23) **Sebbirozi, habent civitates XC** (Себбірочі мають 90 градусів).
- (24) **Unlizi, populus multiuse, civitates CCCXVIII** (Унличі, численний народ, 318 градусів).
- (25) **Neriuani, habent civitates LXXVIII** (Нервяни мають 78 градусів).
- (26) **Attorozi, habent CXLVIII, populus ferocissimus** (Атторочі мають 148 [градусів], народ найбільш розгнуданий).
- (27) **Eptaradici, habent civitates CCLXIII** (Ептарадичі мають 243 гради).
- (28) **Uuillerozi, habent civitates CLXXX** (Вільєрочі мають 180 градусів).
- (29) **Zabrozi, habent civitates CCXII** (Заброчі мають 212 градусів).
- (30) **Znetalici, habent civitates LXXIII** (Знеталичі мають 74 гради).
- (31) **Aturezani, habent civitates CIII** (Атурезани мають 104 гради).
- (32) **Chozirozi, habent civitates CCL** (Хозирози мають 250 градусів).
- (33) **Lendizi, habent civitates XCVIII** (Лендізі мають 98 градусів).
- (34) **Thafnezi, habent civitates CCLVII** (Тафнезі мають 257 градусів).
- (35) **Zeriuani, quod tantum est regnum ui ex eo cunctae gentes Sclauorum exortae sint et originem sicut affirmant ducant** (Черв'яни, у яких одних є королівство і від яких всі племена слов'ян, як вони стверджують, походять і ведуть свій рід).
- (36) **Prissani, civitates LXX** (Присяни, 70 градусів).
- (37) **Uelunzani, civitates LXX** (Велунчани, 70 градусів).
- (38) **Bruzi, plus est undique, quam de Enisa ad Rherum** (Бруси, всюди більше, ніж від Енса до Рейну).
- (39) **Uuizunbeire** (Вічунбейри).

- (40) **Caziri, civitates C** (Казіри, 100 градусів).
- (41) **Ruzzi** (Руси).
- (42) **Forsderen** (Форсдери).
- (43) **Liudi** (Ліуди).
- (44) **Fresiti** (Фрезити).
- (45) **Serauici** (Серавичі).
- (46) **Lucolane** (Луколяни).
- (47) **Ungare** (Унгри).
- (48) **Vuislane** (Вісляни).
- (49) **Sleenzane, civitates XV** (Слензяни, 15 градусів).
- (50) **Lunsizi, civitates XXX** (Лужичі, 30 градусів).
- (51) **Dadosesani, civitates XX** (Дадосечани, 20 градусів).
- (52) **Milzane, civitates XXX** (Мільчани, 30 градусів).
- (53) **Besunzane, civitates II** (Безунчани, 2 гради).
- (54) **Uerizane, civitates X** (Веричани, 10 градусів).
- (55) **Fraganeo, civitates XL** (Фрагани, 40 градусів).
- (56) **Lupiglaa, civitates XXX** (Лупигляни, 30 градусів).
- (57) **Opolini, civitates XX** (Ополяни, 20 градусів).
- (58) **Golensizi, civitates V** (Голендзичі, 5 градусів).

Ще Г. Ловмяньський розділив пам'ятку на дві частини, віднісши позиції 14—58 до назв, які важко локалізувати. В цій частині пам'ятки, долучений у ході створення другої редакції, на його думку, порядок назв у контексті був довільним³². Таке припущення дає підстави розглядати будь-які версії без обмежень, незалежно від місця у контексті, а з огляду на фантазію їх авторів³³. Користуючись гіпотезою про довільний порядок назв як аксіомою, її прихильники нерідко зловживають патріотичними почуттями, намагаючись локалізувати племена на сучасних територіях своїх країн (переважно Польщі або Чехії). Фактично гіпотеза Г. Ловмяньського завела проблему локалізації племен на манівці.

І. Геррманн запропонував розглядати перелік племен поза кордонами імперії Каролінгів, керуючись зафіксованими та ймовірними лініями торговельних комунікацій, беручи до уваги також можливе дублювання племінних назв³⁴. Цей шлях виглядає більш перспективним при ідентифікації племен. Він пропонує осмислену систему і заміну верифікації навколо спотворених назв пошуками джерельних та археологічних доказів.

³² H. Łowmiański: *O pochodzeniu Geografa bawarskiego...*, s. 51; Його ж: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 3.

³³ Л.В. Войтович: *Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности*. В: *Rossica Antiqua*. 2006. Исследования и материалы. Санкт-Петербург 2006, С. 23.

³⁴ И. Херрманн: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вонпocy...*, С. 162—169.

Цей метод прийняв Б. Томенчук³⁵, корегуючи розташування племен вздовж шляхів, запропонованих І. Геррманом. Однак, якщо прийняти хоча б частково версію О. Назаренка і припустити, що текст Рудольфа чи іншого автора першої частини був доповнений в Рейхенау інформацією св.Методія і його сподвижників, то більшість торговельних напрямків будуть простягатися не від франкських кордонів чи Балтики, а від кордонів моравських. При цьому значна частина пропозицій І. Геррмана та Б. Томенчука виглядатимуть сумнівними.

Загалом, надаючи перевагу методу І. Геррмана над методом Г. Ловмянського, локалізацію племен доцільно розглядати блоками, беручи до уваги як торговельні артерії, так і кордони імперії Каролінгів і Великоморавської держави. Не можна також виключати можливе дублювання назв.

Другим важливим моментом є перелік кількості градів. Порівняння свідчень джерела з археологічними пам'ятками на територіях точно локалізованих племен (прикордонних з франкською імперією) показало, що вони ідентичні з бурговими округами, тобто, пам'ятка містить інформацію про внутрішню військово-політичну структуру прикордонних племен³⁶. Зрозуміло, що для більш віддалених областей ці дані не могли бути точними. Але цілком ймовірно, що для цих територій під терміном «*civitates*» могли називатися не тільки укріплені поселення, а й громади-общини³⁷.

Не викликає також сумнівів, що назви племен часто передані з помилками. Однак німецькі редактори «Баварського Географа» передавали ці назви значно ближче до оригіналу ніж автори візантійські, пов'язані обов'язковим наслідуванням античних авторів³⁸.

Локалізація перших тринадцяти племен не викликає серйозних суперечок, оскільки йдеться про племена, розташовані вздовж північно-східного кордону Франкської імперії з півночі на південь:

(1) **Nortabtrezi** [Північні ободрити, Ободричі]: В джерелах згадуються з 789 р., велика група слов'янських племен, яка займала території в нижній течії Ельби³⁹.

³⁵ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 211—219.

³⁶ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K voprosy...*, С. 162—163.

³⁷ М. Филипчук: *Генезис Прикарпатських городищ VIII—XIV ст. з позиції полісної структури суспільства*. В: *Тези доповідей міжнародної конференції «Еволюція розвитку слов'янських градів VIII—XIV ст. у передгір'ї Карпат»*. Львів 1994.

³⁸ Г.Г. Литаврин: *Некоторые особенности этнонимов в византийских источниках*. В: *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев*. Москва 1976, С. 198—217.

³⁹ P.J. Šafařík: *Slovanské Starožitnosti...*, s. 608; J. Perwolf: *Slavische Völkernamen*. „Archiv für Slavische Philologie” 1884, Bd. 7, s. 593; W. Krogmann: *Obodriti*. „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” 1938, T. 65, s. 140; M. Vasmer: *Der Name der Obodriten*. „Zeitschrift für Slavische Philologie” 1939, T. 16, s. 361—362; T. Lehr-Splawinski: *Obodriti — Obodrzyce*. „Slavia Occidentalis” 1947, T. 18, s. 223—228; H. Bulin: *Počatky statu*

(2) **Uilci** [Вільці (лат. Wilti, нім. Wilzi, Wulzi), Велети, Лютичі]: племінне об'єднання полабських слов'ян на схід від ободритів. Ядро цих племен розташовувалося між Варнавою та Одером⁴⁰.

(3) **Linaa** [Лінони чи ліняни]: Вперше згадані Ейгардом під 808 р. та у Chronicon Moissiacense у розповіді про похід Карла, сина імператора Карла Великого, проти них та Смоленців. За П.Й. Шафариком — Глиняни⁴¹. Плем'я згадується у Адама Бременського та Гельмольда. Локалізується на правому березі Лаби по сусідству з Битинцями і Смоленцями. В фундаційному документі Гавельберзького єпископства імператора Оттона I (946) згадана провінція Лінагга (Linagga) з градом Потлустім (нині Путлітз) над р.Степеницею. В їх землі був також град Лончин. Плем'я належало до зв'язку ободричів⁴².

(4) **Bethenici** [Бетеничі, Битинці]: слов'янське плем'я, яке проживало на східному березі нижньої Лаби, південніше Глинян і північніше Смоленців. Вперше згадані у 811 р. Дослідники вагаються, до якого зв'язку початково належало це плем'я: велетів чи глинян? Ймовірно, пізніше їх поглинули глиняни⁴³.

(5) **Smeldingon** [Смельдінги, Смоленці]: слов'янське плем'я, яке займало територію південніше Битинців. У 808 р. разом з Глинянами пристало

bodrického. „Pravnehistoricke studié“ 1958, T. 7; M. Rudnicki: *Nazwy Słowian połabskich i łużyckich u Geografa Bawarskiego z IX wieku*. W: *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicate*. Poznań 1959, s. 249—253; W. Fritze: *Probleme der abodritischen Stämmes-...*; А.Н. Саливон: *Самосознание ободритов (к вопросу образования раннефеодальной народности)*. „Советское славяноведение” 1979, № 5; Г.Э. Санчук: *Особенности формирования этнического самосознания у полабских славян (VI—X вв.)*. В: *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*. Москва 1982, С. 201—211.

⁴⁰ R. Trautmann: *Die slawischen Ortsnamen Meklenburgs und Holsteins*. Berlin 1950, s. 153; H. Bulin: *Německy přínos k dějinám polabských slovanů*. In: *Vznik a počátky slovanů*. D. 3. Praha 1958, s. 5, 71; W. Fritze: *Probleme der abodritischen Stämmes-...*, s. 149—159; E. Schuldt: *Die Ausgrabungen im Gebiet der «2 Alten Burg» vom Sukov, Kreis Teterow*. In: *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg: Jahrbuch 1963*. Mecklenburg 1963, s. 217—238; J. Herrmann: *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder — Neisse una Elbe*. Berlin 1968, s. 164; Г.Э. Санчук: *Особенности формирования этнического самосознания у полабских славян (VI—X вв.)...*, С. 201—206.

⁴¹ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności*. T. 2. Poznań 1844, s. 723.

⁴² K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. Heidelberg 1837, s. 651; W. Bogusławski: *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej*. T. 2. Poznań 1890, s. 37; L. Niederle: *Slovanské starožitnosti*. D. 3. Praha 1919, s. 142; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 13—14; Z. Sułowski: *Bethenici et Smeldingon. Przyczynek do krytyki Geografa bawarskiego*. W: *Studia Historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*. Warszawa 1958, s. 49—56.

⁴³ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 652; W. Bogusławski: *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej...*, s. 30; L. Niederle: *Slovanské starožitnosti...*, s. 113—115; Z. Sułowski: *Bethenici et Smeldingon...*, s. 49—56.

до союзу з данським королем Готфрідом і чинило опір наступу Карла, сина імператора франків Карла Великого. У 809 р. проти них виступив союзник франків — ободрицький князь Дрожко, якому з допомогою саксів вдалося здобути їх град Semeldinconnoburg. Після повторного наступу франків у 811 р. їх землі були сплюндровані, а франки спорудили тут замок Abochi. Питання про більш точну локалізацію *смоленців* залишається дискусійним⁴⁴.

(6) **Morizani** [Моричани]: слов'янське плем'я, яке проживало на правому березі Лаби у її середній течії. В джерелах згадується протягом 937—1114 pp. (Moritsani, Mortsani, Moraciani, Moroszani, Moresctns, Mrocini, Morkeni, Mrozini, Morazena, Morosini, Morozani, Moresini, Mrozani, Morschone)⁴⁵.

(7) **Hehfeldi** [Гевелери, Гаволяни (Hevelli)]: полабське плем'я, близьке до Лютичів. Воно локалізувалося на р.Гавелі. Його столицею був Гавелберг (Havelberg), пізніше Бренна (Бранденбург)⁴⁶.

(8) **Sorbi** [Сорби, Серби]: одна з головних груп полабських слов'ян. Згадуються в джерелах з 631 р.⁴⁷ до кінця X ст., коли були остаточно завойовані німцями⁴⁸.

(9) **Talaminzi** [Таламінці, Делемінці (Doleminci), Доленчани]: Делемінці (гломачі) — лужицьке плем'я, яке займало землі між р. Каменицею,

⁴⁴ M. Bathe: *Die Sicherung der Reichsgrenze an der Mittel-elbe durch Karl den Grossen*. „Sachsen und Anhalt” 1940, T. 16, s. 8—15; J. Schultze: *Die Prignitz*. In: *Aus der Geschichte einer märkischen Landschaft*. Köln—Graz 1956; Z. Sułowski: *Bethenici et Smeldingon...*, s. 49—56.

⁴⁵ A. Brückner: *Die slavischen Ansiedelungen in der Altmark und in Magdeburgischen*. Leipzig 1879, s. 2; A. Schröder: *Grundzüge der Territorialentwicklung der anhaltischen Lande von den ältesten Zeiten*. „Anhaltische Geschichtsblätter” 1926, T. 2, s. 18—19; G. Wentz: *Das Bistum Brandenburg*. Berlin 1937; R. Trautmann: *Die slawischen Ortsnamen...*, s. 108; W. Hessler: *Mitteldeutsche Gaue des frühen und hohen Mittelalters*. Berlin 1957, s. 34—38.

⁴⁶ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 15; L. Niederle: *Slovanské starožitnosti...*, s. 143; W. Volz: *Der ostdeutsche Volksboden*. Breslau 1926, s. 136; A. Brückner: *O nazwach miejscowych*. W: „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny”. Kraków 1935, T. 64, nr 2, s. 19; H. Ludat: *Beiträge zur brandenburgischen Namenskunde. I. Der slavische Namen der Havel*. In: *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*. T. 48. Leipzig 1936, s. 327—334; J. Nalepa: *Obla, Oblica, Oblisko. Pierwotna nazwa rzeki Havel i jej derywatów*. In: *Sprágliga Bidrag. Meddelanden från seminarierna i slaviska språk [...]* vid Lunds Universitet. Lund 1957, T. 2, Nr. 9, s. 12.

⁴⁷ *Fredegarii Chronicon*. In: *Fredegarii et aliorum chronica*. Ed. B. Krusch. Hannover 1888, IV, 13, p. 90.

⁴⁸ W. Schlesinger: *Die Verfassung der Sorben*. In: *Siedlung und Verfassung der Slawen...*, s. 70—78; B. Eichler: *Studien zur Frühgeschichte slawischen Mundarten zwischen Saale und Neise*. „Deutsch-slawische Forschungen zur Namenskunde und Siedlungsgeschichte” 1965, T. 19, s. 111; H. Bartmuss: *Die Geburt des ersten deutschen Staates*. Berlin 1966, s. 101; H. Brachmann: *Slawische Stämme am Elbe und Saale*. Berlin 1975, s. 229; Г.Э. Санчук: *Особенности формирования этнического самосознания у полабских славян (VI—X вв.)...*, С. 198—201.

притокою Мудли, р. Лабою (до Стріли), Ползницею і Крушними горами. Входило в об'єднання *сорбіє*⁴⁹.

(10) **Beheimare** [Богемці, Чехи. Богеме (лат. Bohemi, Baiahaeni, Voemani)]: назва походить від німецького спотворення назви бойів (лат. Boii), кельтського племінного етноніму (в перших століттях н. е. бойї займали територію Чехії, пізніше пересунулися в Паннонію, звідки у III ст. перейшли в пізнішу Ломбардію (від них залишилася назва Болоньї). Ця назва поширилася на чехів⁵⁰.

(11) **Marharii** [Моравії, Морави]: слов'янські племена, які розселилися в сучасній Моравії і далі на схід по Вагу, Нітрі і Гроні й утворили в IX ст. Великоморавську державу⁵¹.

(12) **Uulgarii** [Болгарії, Болгари]: болгари-тюрки на Балканах в IX ст. вже успішно асимілювались у слов'янському середовищі, утворивши на Балканах величезну державу⁵².

(13) **Merchanos** [Мерехани]: ця назва залишається дискусійною. Значна частина дослідників вважає її дублем назви *мораван* або її нітранської частини⁵³. Однак ще П.Й. Шафарик звернув увагу на слов'янське плем'я

⁴⁹ W. Radig: *Der Burgberg Meissen und der Slavengau Daleminzien*. In: *Führer zur Urgeschichte*. T. 8. Augsburg 1929; J. Widajewicz: *Serbowie nadlabscy*. Kraków 1948; W. Schlesinger: *Die Verfassung der Sorben...*, s. 79; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 18.

⁵⁰ Б.Н. Флоря: *Формирование этнического самосознания раннефеодальной чешской народности*. В: *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*. Москва 1982, С. 120—143.

⁵¹ F. Trávníček: *Moravské nářečí*. Praha 1926; J. Poulik: *Stároslovanská Morava*. Brno 1948; Його ж: *Jižní Morava, země dávných Slovanů*. Brno 1948—1950, s. 119—124; Його ж: *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy” u Mikulá. „Památky Archeologické”* 1957, T. 48, s. 363; Його ж: *Velká Morava ve světle nejnovějších archeologických objevů*. In: *Velká Morava — Tisíci letá tradice státu a kultury*. Praha 1963, s. 41; V. Vaněček: *Prvních tisíc let*. Praha 1949, s. 50—59; H. Łowmiański: *O pochodzeniu Geografa bawarskiego...*, s. 5—58; Його ж: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 19; H. Kavlik: *K otázce národnosti na území Velké Moravy*. „Historický Časopis” 1957, T. 5, s. 499—500; Його ж: *Moravané v udajích franko-bavorského Descriptia*. „Historický Časopis” 1959, T. 7, s. 282—289; H. Bulín: *Staré Slovensko v udajích t. zv. Bavorského geografa*. „Historický Časopis” 1958, T. 6, s. 413—428.

⁵² Г.Г. Литаврин: *Формирование этнического самосознания болгарской народности (VII—первая четверть X в.)*. В: *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*. Москва 1982, С. 49—81.

⁵³ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 452; A. Králiček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mähren*. „Zeitschrift für die Geschichte Mährens” 1898, T. 2, s. 216—235; L. Niederle: *Slovanské starožitnosti...*, s. 211; V. Vaněček: *Prvních tisíc let...*, s. 42, 50; Його ж: *Staré Čechy 8—9. stol.* W: *Slavia Antiqua*. T. 2. Poznań 1949/1950, z. 2, s. 304, 309; R. Kiersnowski: *Plemiona Pomorza Zachodniego w świetle najstarszych źródeł pisanych*. W: *Slavia Antiqua*. T. 3. Poznań 1951/1952, s. 88; H. Łowmiański: *O pochodzeniu Geografa bawarskiego...*, s. 9—58; Його ж: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 10; L. Havlik: *Moravané v udajích franko-bavorského Descriptia*. „Historický Časopis” 1959, T. 7, s. 282—289; H. Bulín: *Z diskuse o počátcích velkomoravské říše*. W: *Slavia Occidentalis*. T. 22. Poznań 1962, s. 84.

над р. Моравою на заході Балкан. Таку локалізацію племені підтримав І. Геррман⁵⁴. Судячи з тексту пам'ятки, така версія видається правильною.

За І. Геррманом, до другої групи включені племена, розташовані на торговельному шляху Бардовик — гирло Одри. В цю групу дослідник включає лише одне плем'я — *osterabtrezi*⁵⁵. Б. Томенчук пропонує племена 14—25 локалізувати вздовж Одерсько-Віслянського річкового шляху (Балтійське море — р. Одра — р. Нотець — р. Вісла — р. Західний Буг — р. Серет — р. Дністер — Чорне море)⁵⁶. Така схема виглядає надуманою і не підтверджується археологічним матеріалом. Одним із відгалужень знаменитого «бурштинового шляху» був маршрут Балтійське море — р. Вісла — р. Західний Буг — р. Дністер (перехід між Західним Бугом та Дністром в районі Пліснеська) — Чорне море. А от шлях по ріці Нотець до Вісли виглядає цілком самостійним. З Балтики не було сенсу через Одру і Нотець добиратися до Вісли. Тому щодо цієї частини переконливішою виглядала гіпотеза І. Геррмана, тим більше, що ідентифікація племені (поз. 14) особливих дискусій не викликала.

(14) *Osterabtrezi* [Східні ободрити]: з цього потужного племінного об'єднання між низинами Лаби (Ельби) та побережжям Балтики виділялося плем'я *peregiw* центром якого був Мехлін (Mechlin) (Магнополіс, Мекленбург)⁵⁷. Правда, за «Анналами королівства франків» якісь Abodriti у 824 р. були на Дунаї по сусідству з болгарами⁵⁸. А. Горський, спираючись на цю інформацію, вважає за можливе розмістити *східних ободритів* далі по Дуная нижче *мораван*⁵⁹. На думку російського дослідника інакше Nortabtrezi (*північні ободрити*) мали би бути названі *західними*, а число градів-громад у *східних ободритів* мало би бути меншим за відповідне число у *північних (західних) ободритів* та *вільців*. Версія А. Горського виглядає досить обґрунтованою, але проблема залишається дискусійною. Потрібно шукати підтвердженень присутності відламу ободричів на Дунаї.

Третю групу племен І. Геррман пов'язує з торговельним шляхом Магдебург — Ребус — Познань — Київ, розташовуючи на цьому шляху

⁵⁴ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K vonpocy...*, С. 163.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 212—213.

⁵⁷ K. Kadlec: *O politycznym ustroju Słowian, zwłaszcza zachodnich. Początki kultury słowiańskiej*. Kraków 1912, s. 31; S. Arnold: *W sprawie ustroju na ziemiach polskich*. W: *Slavia Occidentalis*. T. 7. Poznań 1928, s. 330; L. Koczy: *Sklawania Adama Bremeńskiego*. W: *Slavia Occidentalis*. T. 12. Poznań 1933, s. 181; G. Labuda: *Organizacje państwowe Słowian zachodnich w okresie kształtowania się państwa polskiego (od VI do połowy X wieku)*. W: *Początki państwa polskiego*. T. 1. Poznań 1962, s. 65—69.

⁵⁸ W.H. Fritze: *Die Datierung des Geographus Bavarus...*, s. 328—329.

⁵⁹ А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 273—274.

племена 15—25⁶⁰. Існування такого шляху сумнівне. Розглядаючи обидві версії (І. Геррманна та Б. Томенчука), варто зробити незначну корекцію: від Магдебургу існував шлях до середньої Одри, звідки по р. Варті і р. Нотець можна було добратися до р. Вісли і головної артерії «бурштинового шляху», який закінчувався на Чорноморському побережжі, але не заходив до Києва. Вздовж цього шляху можна спробувати розмістити племена 15—25.

(15) **Miloxi** [Мілокси, Мільчани]: тотожність Мілоксів з *Мільчанами* доволі переконливо обґрунтував ще А. Кралічек⁶¹. Мільчани розташовувалися між Лабою і Одрою над верхньою Спревою (тепер Шпре). Головним їхнім градом був Будишин (тепер Баутцен)⁶². І. Геррман вважає їх тотожними з племенем *Licikaviki* (середній Одер і Варта)⁶³. Плем'я *Licikaviki* згадане тільки Відукіндом у контексті війни польського князя Мешка I з саксонським намісником Віхманом та Велетами у 963—966 рр. (ця згадка повторена пізніше Тітмаром Мерзебурзьким). *Licikaviki* були під владою польського князя. Їх локалізацію на середньому Одері та Варті обґрунтував Й. Відаєвич⁶⁴. Ця версія спокуслива, але з огляду на етимологію назви залишається тільки гіпотетичною. Б. Томенчук помістив їх на правому березі Одри ближче до гирла Варти без будь-яких пояснень, лише згідно з своєю «концепцією шляху» з Балтики через Одру, Варту і Нотець до Вісли⁶⁵. Цього, звичайно, замало, щоби з такою локалізацією погодитись.

(16) **Phesnuzi** [Феснучі, Пешнуці?]: назва племені настільки спотворена, що навколо цього племені виникло найбільше різних версій щодо його розміщення від Лужиць⁶⁶ до Нижнього Дунаю⁶⁷. Була спроба навіть отождествити їх з *печенігами*⁶⁸ чи бежунчанами (*Besunzane*)⁶⁹. З цих локалізацій найбільш виваженою виглядає локалізація Є. Кухарського, який розташо-

⁶⁰ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K vonpocy...*, С. 163.

⁶¹ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren...*, s. 224.

⁶² W. Bogusławski: *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej...*, s. 64; J. Widajewicz: *Serbowie nadlabbscy...*, s. 10—18; H. Helbig: *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet*. In: *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*. Giessen 1960, s. 63; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 24.

⁶³ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K vonpocy...*, С. 164.

⁶⁴ J. Widajewicz: *Lilikaviki Widukinda*. W: *Slavia Occidentalis*. T. 6. Poznań 1927, s. 85—179.

⁶⁵ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 213, 219.

⁶⁶ E. Kucharski: *Polska w zapisce karolińskiej zwanej niewłaściwie „Geografem bawarskim”...*, s. 120.

⁶⁷ H. Łowmiański: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 18; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 24—25.

⁶⁸ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 178, 497.

⁶⁹ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren...*, s. 226.

вував плем'я в Лужицях по сусідству з *мільчанами*. Це вписується і в контекст назв і в прийняту «шляхову» гіпотезу. По сусідству з *мільчанами* (правда, над Вартою) розмістив їх і Б. Томенчук⁷⁰.

(17) **Thadesi** [Тадеси]: локалізація цього племені належить до найбільш дискусійних. П.Й. Шафарик ототожнював їх з племенем *Дзядошан* і на підставі ономастичних матеріалів локалізував в районі сучасного Галича⁷¹. Погоджуючись з ним, А. Кралічек розташовував плем'я на теренах *Дзядошан* сілезьких, спираючись на джерела, де це плем'я згадується⁷². За К. Цейссом, це було південнослов'янське плем'я⁷³. За Є. Кухарським, це плем'я займало південні схили Судетів і Західних Бескидів⁷⁴. Ряд дослідників пов'язують це плем'я з р. Досса, притокою Гавелі й ототожнюють з локалізованим тут племенем *Дошан*, яке хроніст Адам Бременський згадав як *Doxani*. З інших джерел X ст. відома область *Dassia* чи *Desseri*, яка локалізується над верхньою Гавелою⁷⁵. Така схема вписується і в структуру контексту назв (поруч з *мільчанами* та *феснучі*). Противники такої локалізації, крім зауважень щодо невеликих розмірів території, яку займали *Дошани* (на цій території не можна розташувати 200 градусів), критикували версію з позицій топономастики⁷⁶. Щодо кількості градусів чи, можливо, обшин, то для більш віддалених регіонів ці цифри не треба абсолютизувати. Аргументація топономастична без опирання на інші джерела завжди залишає проблему відкритою. А. Горський допускає їх тотожність з влахами Дакії⁷⁷. Б. Томенчук розташував їх на березі р. Нотець згідно зі своїм баченням шляхів⁷⁸. Заслуговує на увагу гіпотеза І. Геррмана, який запропонував вважати *Thadesi* варіантом назви *Thafnezi*⁷⁹. Повернемося до цієї гіпотези при розгляді племені (34). З усіх же запропонованих гіпотез найбільш обгрунтованою все ж виглядає ототожнення *Thadesi* з *Дошанами*.

(18) **Glopeani** [Глоп'яни]: Більшість дослідників вважає їх Гоплянами, тобто племенем, яке населяло околиці оз. Гопло або всі піз-

⁷⁰ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 213, 219.

⁷¹ P.J. Szafarzyk: *Ślowiańskie starożytności...*, s. 180, 776.

⁷² A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren...*, s. 226.

⁷³ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 615.

⁷⁴ E. Kucharski: *Polska w zapisie karolińskiej zwanej niewłaściwie „Geografem bawarskim”...*, s. 6.

⁷⁵ Z. Sułowski: *Najstarsze dokumenty biskupstwa hobolińskiego*. Roczn. Hist. 1959, T. 19, s. 17, 38, 64; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 25; R. Nový: *Die Anfänge des böhmischen Staates*. T. 1. Praha 1968, s. 131; Його ж: *Die Slawen in Deutschland*. Berlin 1972, s. 10.

⁷⁶ J. Spal: *Iména západních Slovanů u Geografa Bavorského*. „Slavia” 1955, T. 24, nr 1, s. 6; H. Łowmiański: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 11—12.

⁷⁷ А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 274.

⁷⁸ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 213, 219.

⁷⁹ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K vonpocy...*, С. 164.

ніші Куяви з Хелмінською землею. Судячи з кількості градусів, це було одне з найпотужніших племен регіону⁸⁰. Тут сформувалися гнєзненські поляни⁸¹.

Виглядає так, що племена (15—17) розміщалися на відтинку шляху між Лабою та Одрою, можливо, частково охоплюючи і басейн Варти. Плем'я (18) було розташоване на середній Віслі нижче впадіння Західного Бугу.

Племена 19—25 розміщалися вздовж головної артерії «бурштинового шляху»: Вісла — Західний Буг — Дністер.

(19) **Zuireani** [Журяни чи Чуряни?, Черв'яни]: ще одне загадкове плем'я, яке дослідники відносять переважно до племен, які неможливо локалізувати. А. Горський розмістив їх між *глон'янами-полянами* і *бужанами*, отожднивши з мазовшанами⁸²; Б. Томенчук — у нижній течії Західного Бугу⁸³. З огляду як мови, так і розташування племені в контексті порядку назв «Баварського Географа», найбільш обгрунтованою виглядає гіпотеза І. Геррмана, згідно з якою *Zuireani* (19) є дублетом *Zeriuani* (35)⁸⁴. Правомірність цієї гіпотези проаналізуємо при розгляді племені (35).

(20) **Busani** [Бужани]: Крім Г. Пашкевича, який вважав *Бужан* польським плем'ям⁸⁵, всі дослідники сходяться на ому, що «Баварський Географ» згадав волинське плем'я *Бужан*. Локалізація Бужан у верхів'ях Бугу, де знаходився їх головний град Бужеск, підтверджується також літописними звістками і значною кількістю археологічних матеріалів⁸⁶.

(21) **Sittici** [Сіттичі, Житичі]: також належать до неідентифікованих племен. Існуючі версії локалізації від Житомира⁸⁷ до Боснії⁸⁸ є звичайними верифікаціями. Певну мотивацію мала спроба С. Закшевського

⁸⁰ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 180, 498; J. Widajewicz: *Początki Polski*. Warszawa 1948, s. 62; H. Łowmiański: *Kilka uwag krytycznych o początkach Polski*. Roczn. Hist. 1949, T. 18, s. 359; Його ж: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 18; W. Kowalenko: *Przewłoka na szlaku żegludowym Warta—Gopło—Wisła*. „Przegląd Zachodni” 1952, R. 8, nr 5—6, s. 76—88; J. Natanson-Leski: *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej*. Wrocław 1953, s. 53—54; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 25—26.

⁸¹ Я.Д. Исаевич: *Древнепольская народность и ее этническое самосознание*. В: *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*. Москва 1982, С. 149.

⁸² А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 274.

⁸³ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 213, 219.

⁸⁴ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K вопосу...*, С. 163.

⁸⁵ H. Paszkiewicz: *The Origin of Russia*. London 1954, p. 63—66.

⁸⁶ Л. Войтович: *Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі*. В: *Волино-Подільські археологічні студії*. Т. 1. Пам'яті І.К. Свєшнікова. Львів 1998, С. 286—294; Його ж: *Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э...*, С. 6—12.

⁸⁷ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 181.

⁸⁸ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 615.

пов'язати їх з р.Жітавою, притокою Нітри⁸⁹. Як *житиців* їх розміщують також у районі гирла Заале при Лабі⁹⁰. Всі ці локалізації ніяк не пов'язані з контекстом назв у «Баварському Географі», але, як справедливо зауважив А. Горський, спроби винесення цих племен за межі Східної Європи неспроможні⁹¹. Тому найбільш прийнятною виглядає версія І. Германа⁹², підтримана Б. Томенчуком⁹³. Обидва розмістили їх на схід від *бужан* по Дністру. Хорватські землі на лівобережжі верхньої і середньої течії Дністра, де пізніше сформувалося Стольське князівство, зруйноване під час походу київського князя Володимира Святославича у 981 р., а потім виникло Звенигородське князівство, були густо заселеним у VII—IX ст. масивом, який цілком може бути «*областю в якій народу і градів без числа*». Це плем'я *житичів* входило до масиву карпатських хорватів⁹⁴. Можливо, пізніше, вже в процесі розпаду цього зв'язку воно ввійшло до складу Тербовельського князівства і від нього перейняло назву *требовляни*⁹⁵. Частиною хорватського масиву житичів (Sittici) і сусідніх стадичів (Stadici) вважає і А. Горський⁹⁶.

(22) **Stadici** [Стадичі]: так само представлені численними верифікаціями від Русі⁹⁷ до серединної Боснії⁹⁸. Дослідники також відшукали с.Стадиче над р. Біліною⁹⁹ та Стадінгію над нижнім Везером¹⁰⁰. Зрозуміло, що всі ці версії є звичайними верифікаціями. Тому знову найбільш обґрунтованою виглядає версія І. Германа¹⁰¹, підтримана Б. Томенчуком¹⁰², які розмістили це плем'я у Придністров'ї. Це плем'я, якому «Баварський Географ» нарахував аж 516 міст, цілком могло проживати на густо заселеній в той період

⁸⁹ S. Zakrzewski: *Opis grodów i terytoriów...*, s. 31.

⁹⁰ W. Hesler: *Mitteldeutsche Gaue der frühen und hohen Mittelalters*. Berlin 1957, s. 156.

⁹¹ А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 274.

⁹² И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вопросу...*, С. 163.

⁹³ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 213, 219.

⁹⁴ Л.В. Войтович: «Білі» хорвати чи «карпатські» хорвати? В: *Миколаївщина*. Т. 1. Львів 1998, С. 49—79; Його ж: *Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-східної Європи раннього середовіччя*. В: *Україна в Центрально-Східній Європі*. Вип. 4. Київ 2004, С. 105—112; Його ж: «Білі» хорвати чи «карпатські» хорвати? *Продовження дискусії*. В: *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. 8. Дрогобич 2004, С. 38—45.

⁹⁵ Л. Войтович: *Князівства Карпатських Хорватів*. В: *Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть*. Львів 2001, С. 195—210; Його ж: *Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э...*, С. 13—39.

⁹⁶ А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 274.

⁹⁷ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 179.

⁹⁸ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 615.

⁹⁹ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren...*, s. 233.

¹⁰⁰ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 28.

¹⁰¹ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вопросу...*, С. 163.

¹⁰² Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 213, 219.

території пізнішого Теробовельського князівства¹⁰³. Самі назви *Житичі* та *Стадичі* цілком підходять для землеробсько-скотарського характеру занять тутешнього населення (годівля худоби тут завжди займала помітне місце в господарстві).

(23) **Sebbirozi** [Себбірочі, Шеббіроси]: третє в цій шерензі назв плем'я з надзвичайно широкою локалізацією — від р. Себіри і оз. Сабро на Русі¹⁰⁴ знову до серединної Боснії¹⁰⁵. Їх намагалися ототожнити з *Сіверянами*¹⁰⁶ або з *Сіверою* в Болгарії¹⁰⁷, з саксонськими *Нордальбінгами*¹⁰⁸. Однак жоден з цих варіантів не можна визнати переконливим. За І. Херрманом, *себбірочі* розташовувалися на середньому Дністрі¹⁰⁹. Б.Томенчук змістив їх південніше нинішньої Буковини¹¹⁰. Найімовірніше, це густозаселений масив на правобережжі Дністра в галицькій частині території карпатських хорватів. Сама назва надто спотворена для спроб розшифрувати її. За А. Горським — це тюркське плем'я, яке займало територію між *уличами* та хорватами (тобто *житичами* і *стадичами*)¹¹¹. У IX ст. печенігів ще у цьому районі не було. Можливо рештки якогось аварського відламу?

(24) **Unlizi** [Унличі, Уличі]: якщо відкинути фантастичні варіації (Іульзен біля Ганноверу чи Ванзлов в Хорватії або на о. Узнам біля берегів Польщі), всі дослідники пов'язують локалізацію племені з літописними *уличами*¹¹². Етнонім «уличі» виводять від «угличі», а останнє від «угла» — «кут» (місцевість між гирлами Дністра та Дунаю, яка називається Буджак, що по-тюркськи означає «кут» і, зрештою, так виглядає)¹¹³. Однак *уличі* локалізуються переважно у верхів'ях та середній течії Південного Бугу до Дністра¹¹⁴, причому первинні осаді знаходилися на Дністрі, пів-

¹⁰³ Л. Войтович: *Князівства Карпатських Хорватів...*, С. 195—210; Його ж: *Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э...*, С. 13—39.

¹⁰⁴ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 179.

¹⁰⁵ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 615.

¹⁰⁶ L. Niederle: *Slovanské starožitnosti...*, s. 75.

¹⁰⁷ K. Jireček: *Dějiny národa bulgarského*. Praha 1876, s. 95.

¹⁰⁸ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 29.

¹⁰⁹ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K vonposcy...*, С. 163.

¹¹⁰ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 214, 219.

¹¹¹ А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 275.

¹¹² B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 30; H. Łowmiański: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 13—14; O. Pilař: *Dílo neznámého bavorského geografa. „Historická geografie”* 1974, T. 12, s. 235; А.В. Назаренко: *Немецкие латиноязычные источники IX—XI вв...*, С. 26—28; А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 274.

¹¹³ Н.И. Надеждин: *О положении города Пересечена*. В: *Записки Одесского об-ва истории и древностей*. Т. 1. Одесса 1844, С. 235—253.

¹¹⁴ М. Любавский: *Историческая география России в связи с колонизацией*. Москва 1909, С. 131; С.М. Середонин: *Историческая география*. Петроград 1916, С. 126; Б.А. Рыбаков: *Уличи (историко-географические заметки)*. «Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры». Т. 35, С. 3—17; Д.Т. Березовец: *Поселения улечей на р. Тясми-*

денніше впадіння Лядови, а Побужжя було заселене в ході пізнішої колонізації¹¹⁵.

(25) **Neriuani** [Нерв'яни, Нерви]: також належать до племен, чия локалізація спірна. І.Геррман розмістив їх на Правобережжі, південніше древлян і північніше уличів, виходячи зі свого варіанту шляху, який, на його думку, мав закінчуватися в Києві¹¹⁶. З тих самих засад Б.Томенчук розмістив їх біля гирла Дністра¹¹⁷. Дослідники ототожнювали *нерв'ян* з *древлянами*¹¹⁸, зв'язували з ріками на Нер, Нур- і т.д. або розміщали аж у Боснії¹¹⁹ чи просто вважали дрібним західнослов'янським плем'ям невідомої локалізації¹²⁰. Заслугує на увагу думка Л.Нідерле, який ототожнював їх з *неврами*¹²¹. *Неври* згадані Геродотом у зв'язку з походом Дарія проти скіфів ще у 512 р. до н.е. частина дослідників ототожнює їх з ранніми протослов'янами¹²². Їх осадні розміщаються археологами південніше племен висоцької та чорноліської культур чотирма близькими між собою районами: киево-черкаський район (тясминська, канівська і київська групи), східноподільський (по середній течії Південного Бугу у Вінницькій області), західноподільський (у сучасних Тернопільській, Чернівецькій та Хмельницькій областях) і волинський (північ Хмельницької області і частина Житомирської та Рівненської областей). Найбільш заселеними були перші два регіони¹²³. Виглядає фантастичним, якби дійсно якась частина давнього населення, яке вціліло на первинних оселях при всіх трансформаціях і міграціях протягом мало не півтори тисячі років (16.05.451 р. в битві на Каталаунських полях в різноплемінній армії Аттіли, за свідчен-

не. „Мат. и исслед. по археологии” 1963, Вып. 108; Його ж: *Могильники уличів у долині р. Тясмина*. В: *Слов'яно-руські старожитності*. Київ 1969, С. 156—174; В.В. Седов: *Восточные славяне в VI—XIII вв.* Москва 1982, С. 130—132.

¹¹⁵ А.А. Шахматов: *Повесть временных лет*. Петроград 1919, С. 373.

¹¹⁶ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K vonposy...*, С. 163.

¹¹⁷ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 214, 219.

¹¹⁸ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren...*, s. 220.

¹¹⁹ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 615.

¹²⁰ H. Łowmiański: *O identyfikacji nazw Geografia bawarskiego...*, s. 14.

¹²¹ L. Niederle: *Slovanské starožitnosti...*, s. 75.

¹²² Н.М. Карамзин: *История государства Российского*. Т. 2. Санкт-Петербург 1818, С. 31. Цю ідею також підтримали П. Шафарик, К. Мюленгоф, Л. Нідерле, М. Фасмер, М. Артамонов, Т. Лер-Славинський, К. Мошинський, Я. Отрембський, М. Рудницький, П. Третьяков, К. Тищенко, І. Геррман та інші видні славісти (М. Plezia: *Neurowie w świetle historiografii starożytnej*. „Przegląd Zachodni” 1952, T. 8, nr 5—6, s. 247—268; К. Тимієвський: *Uwagi do dyskusji w sprawie autochtonizmu Słowian*. W: *Księga pamiątkowa dla uczczenia 60 lat pracy naukowej Jana Czekanowskiego*. Wrocław 1964, s. 57).

¹²³ А.И. Мелюкова: *Памятники скифского времени лесостепного среднего Поднепровья*. Москва 1958, С. 5—102; Ю.В. Кухаренко: *Памятники железного века на территории Полесья*. Москва 1961; В.Г. Петренко: *Правобережье среднего Приднепровья в V—III вв. до н.э.* Москва 1967.

ням Аполінарія Сідонія, були Neurees поряд з Bastarna¹²⁴), зберегла свою навію назву — *неври*. В такому випадку ця невелика група мала б розташовуватися поблизу уличів у верхів'ях Південного Бугу.

Найбільш заплутаним і складним для локалізації є блок назв (26—32). Гіпотеза І.Германа стосовно їх розміщення «у зворотньому порядку» вздовж шляху: гирло Дунаю — Дністер — Вісла — Балтика¹²⁵ підправлена Б. Томенчуком: Чорне море — р. Дунай — р. Серет Карпатський — р. Прут — р. Дністер — р. Сян — р. Вісла — Балтійське море¹²⁶, виглядає нелогічною, надуманою конструкцією, особливу з огляду на наявність позиції (32), яку більшість пов'язують з *хазарами*.

(26) **Attorozi** [Атторочі, Аттороси]: локалізація цього племені залишається неясною. Верифікація дослідників поміщала їх від Помор'я до Турського на Русі¹²⁷. А. Горський *a priori* відносить цю назву до тюркських¹²⁸. П.Й. Шафарик бачив у назві цього племені спотворену назву літописних *тиверців*¹²⁹, що добре вписується в порядок назв після *уличів* та *нерв'ян* (нервів). Цю локалізацію приймали В. Седов¹³⁰ та інші дослідники. Приймаючи тотожність *атторосів* з *тиверцями*, треба віднести позицію (26) до третьої групи (торговельного шляху).

А. Кралічек¹³¹, А. Брюкнер¹³², Г. Ловмянський¹³³ взагалі вважали, що ця назва, подібно до дальшої номенклатури назв, які закінчуються на *rozi* є містифікаціями (вигаданими штучними конструкціями). Потреби в подібній містифікації не було за жодних умов виникнення самого документу. Простежити вірогідність їх гіпотези практично неможливо.

Крім того, дублетом *Attorozi* можна вважати *Aturezani*¹³⁴.

(27) **Eptaradici** [Ептарадичі]: з усіх верифікацій найповажніше виглядає версія А. Кралічека, який в цій назві вбачав поєднання грецького *ἐπτὰ* з слов'янським *родичі*, тобто «сім родів» Феофана — слов'янських племен в Мезії за Дунаєм в часи болгарської міграції¹³⁵. Ця версія також вписується в порядок назв «Баварського Географа», даючи підстави прилучити позицію (27) до третьої групи (торговельного шляху).

¹²⁴ O. Seek: *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*. T. 6. Anhalt—Stuttgart 1921, s. 461.

¹²⁵ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K vonpocy...*, С. 163.

¹²⁶ Б. Томенчук: *Річкові шляхи...*, С. 214, 219.

¹²⁷ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 31—32.

¹²⁸ А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 275.

¹²⁹ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 179.

¹³⁰ В.В. Седов: *Русы (Древнерусская народность)*. www.rusograd.xpomo.com

¹³¹ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren...*, s. 222.

¹³² A. Brückner: *O nazwach miejscowych...*, s. 45.

¹³³ H. Łowmiański: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 15, 20.

¹³⁴ A. Brückner: *O nazwach miejscowych...*, s. 45.

¹³⁵ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren...*, s. 223.

(28) **Uuillerozi** [Вільєрочі, Вілероси]: також викликали цілу низку фантастичних верифікацій (над р. Булерою в Литві як *Булерці*, біля оз. Сюссер-Сее на захід від Гале, дублет *велетів* і т.д.)¹³⁶. У порядок назв «Баварсько-го Географа» вписується тільки версія А. Кралічека, який вважав їх одним з наддунайських болгарських племен¹³⁷.

(29) **Zabrozi** [Заброчі, Саброси] та (30) **Znetalici** [Знеталичі] взагалі представлені лише фантастичними версіями. Якщо взяти до уваги розташування цих племен поруч з *тиверцями* та можливою локалізацією племен 27—28 як придунайських болгарських племен, то можна запропонувати локалізацію племен 29—30 у межиріччі Пруту і Серету. Це могли бути дако-романські племена. Заброчі (Заброси, Саброси) могло бути спотворенням назви *Сабоків*. Це плем'я, вперше згадане Птолемеем, традиційно розміщують у Дакії, на користь дакійської приналежності свідчить і назва племені. У II ст. за Марка Аврелія і Коммода *Сабоки* тривожили римські кордони, далі під впливом кельтів і римлян мігрували на північ. Їх розташовують навіть біля витоків Вісли та берегів Сяну¹³⁸. Проблема ця гіпотетична. Не можна виключати, що основна маса сабоків відійшла на південь в межиріччя Серету і Пруту, а може, навіть Пруту і Дністра.

(31) **Aturezani** [Атурезани, Тиверці]: всі локалізації (над р. Тур'я на Волині, між Карпатами і Дунаєм чи біля надлабського Турітца поблизу Магдебургу)¹³⁹, крім гіпотези П.Ю. Шафарика, який вважав їх тотожними з *тиверцями*¹⁴⁰, є малоюмовірними.

(32) **Chozirozi** [Хозирози, Хозари, Хазари]: також відносяться до неідентифікованих назв¹⁴¹. З *хозарами* їх першим пов'язав П.Ю. Шафарик¹⁴². З усіх існуючих версій (в Угорщині, в Тюрингії і т. д.), ця версія найбільш обґрунтована.

Підсумовуючи локалізацію групи племен 26—32, можна стверджувати, що ця група є продовженням попередньої групи, пов'язаної з основною артерією «бурштинового шляху». Ця група включає тиверців (26 та 31), болгарські придунайські (27, 28) і дако-романські племена в межиріччі Пруту і Серету (29, 30) та хазар (32). Розташування останніх інформатори докладно не уявляли, але знали, що вони розселені десь далі за тиверцями.

¹³⁶ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 33.

¹³⁷ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mahren...*, s. 224.

¹³⁸ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 262—263; W. Tomaschek: *Die alten Thraker, Eine ethnologische Untersuchung*. „Philosophisch-Historische Klasse”. Bd. 128. Wien 1893, s. 106—107; N. Županić: *K vprašanju izvora kostobokov in Sabokov*. In: *Niederluf sborninik*. Praha 1925, s. 235—242; D. Detschev: *Die thrakischen Sprachreste*. Wien 1957, s. 73, 256, 406.

¹³⁹ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 35—36.

¹⁴⁰ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 181.

¹⁴¹ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 36—37.

¹⁴² P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 182.

Наступна група племен 33—38, серед яких згадуються *лендзяни*, *волиняни* і *пруси*, пов'язана з відгалуженням знаменитого «бурштинового шляху» від кордонів Великоморавської держави до берегів Балтики. Саме ця, доволі точна й об'ємна інформація, могла бути отримана від св.Мефодія та його оточення

(33) **Lendizi** [Лендізі, Лендзяни]: Старша генерація польських істориків, використовуючи фрагмент трактату візантійського василевса Костянтина Багрянородного «Про управління імперією», де повідомлялося, що плем'я *Lenzenionoi* платило данину Києву в часи регенства Ольги, намагалися посунути межі *лендзян* мало не під Київ і ототожнити їх з населенням Волині¹⁴³. Врешті не встояв навіть Г. Ловмянський. Він відмовився від попередніх поглядів і поширив кордони *лендзян* до Бугу та Стиру на Волині¹⁴⁴. Ці тенденції мають місце і сьогодні. Межі *лендзян* на півдні і на сході пересуваються до верхів'їв Дністра і Стиру¹⁴⁵ та далі, а для обґрунтування цієї тези залучаються переважно ономастичні матеріали, причому навіть такі назви, як Белз, Белзець чи Тисмениця беззастережно відносять до західнослов'янських, тобто польських¹⁴⁶. Немає поважних підстав відмовлятися від локалізації *лендзян* у Сandomirсько-Люблінській землі. У середині X ст. це плем'я могло утримувати верхів'я Прип'яті і певний час брати участь у дніпровській торгівлі з Візантією. Можливо, *бужани*, *волиняни* чи деякі інші волинські племінні князівства перебували у той період під їх гегемонією. Як учасники дніпровської торгівлі, вони могли сплачувати якусь частку Києву. Через це Костянтин VII і відносив їх до данників Києва. О. Головка з цього приводу писав про певну групу *лендзян*, яка мешкала у верхів'ях західних витоків Дніпра (вірогідно на території сучасної Білорусії), але водночас не була якимсь значним етнічним формуванням і згодом повністю асимілювалася східнослов'янським населенням¹⁴⁷. Південні кордони *лендзян* дотикали Угорщини, але це не означає, що вони доходили до Карпат. Знахідка цілого угорського кладовища X ст. у Перемишлі свідчить про те, що угорські впливи у цьому регіоні могли сягати Сandomirсько-Люблінської землі. Зрештою, етимологія угорської назви поляків — *lengyel* від *лендзян* — не вимагає наявності без-

¹⁴³ T. Wasilewski: *Dulebowie — Łędzianie — Chorwaci: z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłą w X wieku*. Prz. Hist. 1976, nr 2, s. 181—193.

¹⁴⁴ H. Łowmiański: *Początki Polski*. T. 4. Warszawa 1970, s. 491—493.

¹⁴⁵ G. Labuda: *Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej — w polskiej historiografii*. W: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*. Rzeszów 1996, s. 9—17.

¹⁴⁶ J. Nalepa: *Prapolski bastion toponimiczny w Bramie Przemyskiej i Łędzianie*. W: *Początki sąsiedztwa...*, s. 47—64.

¹⁴⁷ А.Б. Головка: *Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X — первой половины XIII в.* Киев 1988, С. 9.

посередніх кордонів. Вистачало контактів через Перемишль, який тоді був хорватським центром¹⁴⁸. Назва його походить від Пшемисла — імені хорватського або моравського князя (у період гегемонії Великої Моравії тут міг сидіти моравський династ). Після розгрому Великої Моравії хорватські князівства стали об'єктом боротьби між Чехією, Угорщиною і Польщею. Польща в той час переживала період формування. В орбіту держави Мешка I ввійшли *лендзяни*, а також, можливо, на короткий час, Червень і Перемишль, котрий перед цим перебував у сфері угорського впливу. У 981 р. Володимир Святославич приєднав ці землі до Києва. Якщо б ці землі були етнічними територіями лендзян, то за них неминуче почалась би тривала боротьба. Але цього не трапилось, бо ці землі були хорватськими. У X ст. *лендзяни* знаходилися біля великоморавських кордонів.

Заслугує уваги також гіпотеза Я. Дашкевича. Дослідник відзначив, що локалізацію *лендзян* польська історіографія активно використовувала для доведення законності претензій Польщі на цю пограничну територію під час відомих розмежувань середини 1940-х рр., що періодично знову повторюється, незважаючи на те, що подібних претензій уже немає. Покликаючись на ряд джерел, зокрема на єврейський історико-географічний трактат «Йосиппон» (IX — початок X ст.), історик доводить тотожність назв «лендзяни» та «лучани»¹⁴⁹. В контексті цієї гіпотези можна було би погодитися з А. Горським, який вважає *лендзян* східними волинянами¹⁵⁰.

(34) **Thafnezi** [Тафнезі, Тафнечі, Таняни]: П.Я. Шафарик та Л. Нідерле вважали, що *Thafnezi* — це плем'я, яке жило на р. Танві, правій притоці Сяну¹⁵¹. За даними «Географа Баварського» на їх території було 257 градусів. Басейн ріки Танви бідний на археологічні знахідки, що викликало застереження дослідників. Однак практично на жодній з територій племен, перелічених «Географом Баварським» у групі 14—58, не вдалося відшукати відповідної кількості градусів. Імовірно, інформація стосується приблизної кількості громад-общин¹⁵². Інші варіанти локалізації племені *Thafnezi* (поморські, дравські, верхньодунайські) слабо аргументовані, вони базуються на співзвучності назв без пов'язання з їх етимологією, археологічним

¹⁴⁸ В.Д. Корольок: *К вопросу об отношениях Руси и Польши в X веке*. «Кр. сообщ. ин-та славяноведения» 1952, кт 9, С. 48—49.

¹⁴⁹ Я. Дашкевич: *Галицько-волинські землі на перехресті орієнтацій: Захід.Русь.Схід (кінець X—середина XIV ст.)*. В: *Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали*. Львів 2005, С. 28—29.

¹⁵⁰ А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 276.

¹⁵¹ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 188, 782; L. Niederle: *Slovanske starožitnosti*. D. 4. Praha 1924, s. 150.

¹⁵² М. Филипчук: *Генезис Прикарпатських городищ VIII—XIV ст. з позиції полісної структури суспільства*. В: *Тези доп. міжнар. конференц. «Еволюція розвитку слов'янських градусів VIII—XIV ст. у передгір'ї Карпат»*. Львів 1994.

матеріалом і порядком назв у «Баварського Географа»¹⁵³. Є. Кухарський розмістив *танян* на південь від *лендзян* і на північ від Карпат¹⁵⁴, що, по суті, не заперечує версії Шафарика-Нідерле. Гіпотеза І. Германа стосовно тотожності *Thafnezi* і *Thadesi* може бути прийнятною лише у випадку, якщо припустити, що редактор «Баварського Географа» помилково розмістив *Thadesi* перед *Glopeani* [Глоп'янами], тоді як їх потрібно було поставити перед *Zuireani* [Черв'янами].

(35) **Zeriuani** [Черв'яни]: Існує версія їх ідентифікації навіть як чернігівських *сіверян*. Найбільшого визнання здобула здогадка Тадеуша Левицького, згідно з якою **Zeriuani** — *серби*, тобто нинішні лужицькі серби. Т. Левицький виходив з порядку назв у контексті пам'ятки: *Lendizi* — *Thafnezi* — *Zeruiani* — *Prissani* — *Velunzani*. Оскільки *Lendizi* — це *лендзяни*, локалізовані в Сандомирській землі, а на думку польського історика *Prissani* і *Velunzani* — спотворені назви поморських племен *пуржи-чан* і *велинян*, то *Zeriuani*-*Сорби* були розміщені між середньою Віслою та нижньою Нотецією¹⁵⁵. Вже Г. Ловмяньський помітив непевність такої локалізації¹⁵⁶. З'явився ще цілий ряд версій локалізації цього племені від Помор'я майже не до гирла Дунаю, але жодна з них не була переконливою.

Іван Крип'якевич пропонував «Zeriuani» читати як «черв'яни», тобто плем'я, пов'язане з *градами червенськими* найдавніших літописів. Племінна назва *черв'ян* збереглася в Іпатіївському зведенні, а також відбита у топонімі Червняни (Черляни, нині у Городоцькому р-ні Львівської обл.)¹⁵⁷. Це в'яжеться і з контекстом, де сказано, що плем'я складало велику «*державу, що з неї, як кажуть, походять всі люди слов'янські*» [у перекладі О. Назаренка: «*королівство настільки [велике], що з нього, походять всі слов'янські народи і ведуть, за їх словами, [свій] початок*», що також цілком коректно: «*regnum*» як «*королівство*»¹⁵⁸]. Звідси і назви Червен та Червенські гради, інформацію про яких зберегли найдавніші літописи¹⁵⁹.

¹⁵³ S. Zakrzewski: *Opis grodów i terytoriów...*, s. 52; J. Nalepa: *Z badań nad nazwami plemiennymi u Słowian Zachodnich. Thafnezi Geografa Bawarskiego*. „Dobnicy Arsbok” 1957—1958, s. 64—85.

¹⁵⁴ E. Kucharski: *Polska w zapisce karolińskiej zwanej niewłaściwie „Geografem bawarskim”...*, s. 8.

¹⁵⁵ T. Lewicki: *Leizike Konstantina Porfirogenety*. Roczn. Hist. 1956, T. 32, s. 32—33; G. Labuda: *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny*. Warszawa 1961, s. 66—69, 83.

¹⁵⁶ H. Łowmiański: *O pochodzeniu Geografa bawarskiego...*, s. 51.

¹⁵⁷ І. Крип'якевич: *Галицько-Волинське князівство*. Львів 1999, С. 29, 81, 84.

¹⁵⁸ А.В. Назаренко: *Немецкие латиноязычные источники IX—XI вв...*, С. 14, 35.

¹⁵⁹ Я.Д. Исаевич: *О происхождении названий Червен, Червенские города, Червоная Русь*. В: Доклады и сообщения Львовского отдела Географического об-ва СССР за 1966 г. Львов 1969, С. 135—138 [Я. Исаевич: *Україна давня і нова*. Львів 1996, С. 75—80];

З черв'янами ототожнювали етнонім «*zeriuani*» Я. Відаєвич¹⁶⁰ та Т. Лер-Сплавінський (вважаючи це плем'я польським)¹⁶¹. Легко пояснити і етимологію назви у німецькому спотворенні: *Zeriuani* = *Czeruiani* = *Czerweni* = Черв'яни. Крім того, цей варіант найкраще вписується в порядок назв «Баварського Географа»: *Lendizi* — *Thafnezi* — *Zeriuani* — *Prissani* — *Velunzani*¹⁶². Б. Томенчук розташував їх у Вісло-Бузькому басейні¹⁶³, але для цього йому довелося «перемістити» волинян аж за гирло Західного Бугу, для чого немає жодних підстав. За І. Геррманом *Zeriuani* — це носії культури Луки Райковецької, яку В. Сєдов ототожнює з дулібами¹⁶⁴, але ця локалізація нічим не мотивована. Водночас гіпотеза І. Геррмана, за якою *Zeriuani* є дублетом *Zuireani*, заперечень не викликає.

(36) **Prissani** [Пріссані, Присянці]: М. Карамзін¹⁶⁵, Й. Добровський¹⁶⁶ і А. Кралічек¹⁶⁷ відстоювали тотожність *Prissani* = *Brzezani*. А. Крисінський висунув варіант: *Prissani* = *Brissani*, згадані Гельмольдом над нижньою Гавелою¹⁶⁸. В. Войцеховський, Р. Кернсовський, Г. Ловмянський та інші історики прив'язували це плем'я до поморських Пуржич¹⁶⁹. Існують ще локалізації племені в районі Пружан в Білорусі чи Прізрена на Балканах. Всі вони змушують сильно «вивертати» назву джерела, залежно від бажань дослідника. Вони не беруть до уваги ні етимології назви, ні наявності археологічних пам'яток відповідної епохи і не вписуються в контекст назв «Баварського Географа».

Його ж: До питання про західний кордон Київської Русі. В: *Історичні джерела та їх використання*. Вип. 6. Київ 1971, С. 83—100; Його ж: Територія і населення «Червенських градів» (X—XIII ст.). В: *Український історико-географічний збірник*. Вип. 1. Київ 1971, С. 71—83; Його ж: «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX-начало XI в.). В: *Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи*. Москва 1972, С. 107—124.

¹⁶⁰ J. Widajewicz: *Początki Polski...*, s. 43.

¹⁶¹ T. Lehr-Spławiński: *Najstarsze nazwy plemion polskich w obcych źródłach*. „Język Polski” 1961, R. 41, s. 265.

¹⁶² Л. Войтович: Черв'яни у працях І. Крип'якевича (до питання про початки державності). В: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Львів 2001, С. 818—822.

¹⁶³ Б. Томенчук: Річкові шляхи в геополітичних зв'язках..., С. 214.

¹⁶⁴ И. Херрманн: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K вопросу...*, С. 166.

¹⁶⁵ Н.М. Карамзин: *История государства Российского*. Т. 1. Санкт-Петербург 1818, С. 22.

¹⁶⁶ J. Dobrovski: *Die Sloven stamme auf der Nordseite der Donau*. „Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst” 1827, T. 18, Nr. 92—93, s. 150.

¹⁶⁷ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mähren...*, s. 220.

¹⁶⁸ A. Krysiński: *Pomorze plemienne w świetle przekazu tzw. Geografa Bawarskiego*. „Materiały Zachodnio-Pomorskie” 1961, T. 7, s. 499.

¹⁶⁹ R. Kiersnowski: *Plemiona Pomorza Zachodniego...*, s. 81; H. Łowmiański: *O pochodzeniu Geografa bawarskiego...*, s. 15.

Виходячи з локалізації сусідніх племен в контексті пам'ятки, можна вважати, що це **Присяни** (*Приссані, Присянці*), тобто плем'я, що живе на р. Сян (спотворена назва від *Zlasani* з Празького привілею 1086 р. — **зася-ни** (засянці), позаяк форми присянці, прикапатці і т.д. характерні для пізнішого часу). За даними «Баварського Географа», у них було 70 громад. В районі Перемишля-Сянока було майже стільки ж городищ¹⁷⁰. Центром землі присян був Перемишль, який у IX ст. вже існував¹⁷¹.

(37) **Uelunzani** [Велунчани, Волиняни]: Польські історики досі намагаються пов'язувати *волинян* з поморським містом Велин. Навіть відомості відомого арабського історика Абу-л-Хасана Алі ал-Масуді (947) про державу Валяніана та її короля Маджака польські історики, а за ними і деякі сучасні російські історики, схильні відносити до поморського Волина. Ал-Масуді черпав інформацію про східних слов'ян від ал-Джармі, який визволився з візантійського полону у вересні 845 р., та Харуна ібн Ях'я, який визволився з візантійського полону бл. 900 р. Їх інформація відноситься до 40—80-х років IX ст. Як справедливо зауважив А. Новосельцев, у IX ст. Волина у Помор'ї не існувало. Зрештою, про Помор'я у Візантії тоді нічого і не знали¹⁷². *Волиняни* — не гіпотетичне плем'я з околиць поморського міста Велинь, а з Волині, де *волиняни* засвідчені літописами, іншими писемними пам'ятками і топонімами. До такого ж висновку стосовно волинян і черв'ян прийшов і А. Горський¹⁷³.

(38) **Bruzi** [Бруси, Пруси]: тотожність *Bruzi* і *Пруси* не викликає застережень¹⁷⁴. Ятвяги, які були найпівденнішим з пруських племен, хоронили своїх покійників під кам'яними курганами, ареал яких розпочинається у верхів'ях Шари і Німана¹⁷⁵.

Важко визначитися, куди віднести плем'я (39) — виходячи з варіантів його локалізації воно могло відноситися як до попередньої, так і до на-

¹⁷⁰ Л. Войтович: *Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя*. В: *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. Вип. 4. Київ 2004, С. 117—118.

¹⁷¹ *Przemysł w starożytności i średniowieczu*. Rzeszów 1966, s. 38.

¹⁷² А.П. Новосельцев: *Образование древнерусского государства и первый его правитель*. «Вопросы истории» 1991, № 2—3.

¹⁷³ А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 276—278.

¹⁷⁴ М. Тоерпен: *Historischcomparative Geographie von Preussen*. Gota 1858; K. Būga: *Lietuviu kalbos žodynas*. T. 1—2. Vilniuje 1924—1925; H. Łowmiański: *Stan badań nad dziejami dawnych Prusów*. Olsztyn 1947; Його ж: *Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów*. Prz. Hist. 1950, T. 41, s. 152—179; K. Ślaski: *Stosunki Prusów z innymi ludami nadbałtyckimi w VII—XII wieku*. „Rocznik Olsztyński” 1965 (1963), T. 5, s. 9—27; J. Powierski: *Najważniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich*. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1965, nr 2 (88); J. Antoniewicz: *Terytoria plemienne ludów bałtyjskich w okresie starożytnym w świetle badań archeologii i hydronimii*. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1965, nr 4 (90), s. 513—530.

¹⁷⁵ В.В. Седов: *Восточные славяне в VI—XIII вв.* Москва 1982, С. 119—122.

ступної групи. І. Херрман виділив племена 40—46 в групу племен, розташованих уздовж шляху: Саркел — Київ — Візантія¹⁷⁶. Уточнення Б. Томенчука (Балтійське море — Ладога — р. Волга — р. Десна — р. Дніпро — Чорне море)¹⁷⁷ не може бути прийнятним.. Інформатори «Баварського Географа» не могли знати цього «варязького» шляху та ще й в IX ст. Якщо їм був відомий шлях до Хазарії, то, звичайно через Саркел до Києва. Шлях з Булгара на середній Волзі сформувався вже у X ст., коли після прийняття мусульманства волзькими булгарами через цей регіон пішла мусульманська торгівля в обхід гирла Волги, яке залишилося під контролем хазарів. А в IX ст. зв'язок з Хазарією проходив через Дон, у верхів'ях якого перебували цілі слов'янські масиви¹⁷⁸.

(39) **Uuizunbeire** [Вічунбейри]: також зібрали низку фантастичних локалізацій (*Vidivarii* Йордана, *Beormas* Орозія, *Biarmi* короля Альфреда і скандинавських джерел, *пермяки* або *карели*, *булгари білі* або *чорні*)¹⁷⁹. З огляду на розташування поблизу *прусів* заслуговує на увагу варіант локалізації в р-ні Візни над Нарвою¹⁸⁰. Ця локалізація найкраще мотивована і з огляду назви (*uuizun* — *візна*, *bei* — *при*, *коло*, *біля*), спотвореної в німецькій передачі. Варіант Б. Томенчука «біла весь»¹⁸¹ з лінгвістичного боку не обгрунтований. Доводиться константувати, що плем'я 39 належить скоріше до попередньої групи і може бути локалізованим в р-ні Візни над Нарвою.

Племена 40—47 лежали на шляху з Хазарії через Київ до Чорного моря і Візантії.

(40) **Caziri** [Казіри, Хозари]: ототожнення *caziri* з *хозарами* заперечень не викликає¹⁸².

(41) **Ruzzi** [Руси]: тотожність *ruzzi* з *русами* також заперечень не викликає¹⁸³. Зрозуміло, що Русь і руси — це дніпровський київський каганат, який недавно виник після звільнення *полян* від зверхності хозарів¹⁸⁴.

¹⁷⁶ И. Херрманн: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K вопроу...*, С. 164, 166.

¹⁷⁷ Б. Томенчук: *Річкові шляхи в геополітичних зв'язках...*, С. 215.

¹⁷⁸ Л. Войтович: *Проблема утворення Тмутараканського князівства у світлі русько-хазарських стосунків X ст.* В: *Хазарський альманах*. Т. 6. Київ—Харьков 2007, С. 65—77.

¹⁷⁹ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 42.

¹⁸⁰ A. Krysiński: *Pomorze plemienne w świetle przekazu tzw. Geografa Bawarskiego...*, s. 483.

¹⁸¹ Б. Томенчук: *Річкові шляхи в геополітичних зв'язках...*, С. 215.

¹⁸² B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 43; А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 278.

¹⁸³ А.В. Назаренко: *Немецкие латиноязычные источники IX—XI вв...*, С. 13—51; Його ж: *«Хазары, русь, луколяне, венгры»...*, С. 292—295; Його ж: *Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX—XII веков*. Москва 2001, С. 51—70; А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 278.

¹⁸⁴ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. K вопроу...*, С. 162—169; Л. Войтович: *Київський каганат? До полеміки П. Толочка з О. Прицаком*. В: *Хазарський альманах...*, Т. 4. Київ—Харьков 2005, С. 109—117.

(42) **Forsderen** [Форсдери] та (43) **Liudi** [Ліуди, Люди?]: За І. Лелевелем та П. Шафариком — (42) і (43) назви різних фінських племен, що приймав С. Закршевський¹⁸⁵. За К. Цейссом, це одна назва: «Forst» — «ліс», «Liudi» — «люди», тобто «лісові люди» або «древляни»¹⁸⁶. В. фон Кельтш локалізував їх над дніпровськими порогами, виводячи назву від скандинавського «fors» — «водопад» та від готських *Terwingiv* (Therwingi)¹⁸⁷. Б. Горак та Д. Травнічек розміщали їх у Криму¹⁸⁸. Об'єднав ці назви в одну також І. Геррман. За його версією, «Forsderen Liudi» — «Erste Leute», «Vorderste Leute» чи «Fuhrendes Volk» — «перші, керівні люди»¹⁸⁹. Тобто, в такий спосіб підкреслена зверхність варягів—русів у придніпровському об'єднанні — Київському каганаті. Ця версія доволі переконлива, хоча гіпотезу К. Цейсса повністю відкидати не можна, навіть з огляду її неоднозначності з лінгвістичного боку¹⁹⁰.

(44) **Fresiti** [Фрезити]: Від *Fresi*¹⁹¹. Плем'я роташували в Новгородській землі. П.Я. Шафарик вагався: відносити їх до слов'ян чи фінів¹⁹². С. Закршевський розташовував їх серед *Beci*, звертаючи увагу на можливу тотожність *Fresiti* = *Wariazi*, *Waregowie*. Він також припускав тотожність Фрезитів і Кривичів¹⁹³. Б. Горак та Д. Травнічек вважали їх кримськими Фризами, як відлам *Gomiv*¹⁹⁴. Більш переконливою виглядає гіпотеза І. Германа, за якою *Fresiti* (від *Freigesessenen*, *Freisassen*) позначають *людей, що живуть на власній землі*, тобто вільних людей¹⁹⁵. Така назва німецького редактора для далеких *полян* цілком логічна. Єпископ Пруденцій зафіксував у Бертинських Анналах (*Annales Bertiniani*) прибуття 18.05.839 р. в Інгельгейм біля Майнца посольства візантійського василевса Феофіла. З цим посольством поверталосся на батьківщину і посольство кагана Русі, яке через протидію ворогів не могло скористатися старим чорноморським шляхом. Поява кагана Русі є свідченням звільнення полян від хазарської залежності, що стало відомо при дворі франкського імператора¹⁹⁶.

¹⁸⁵ S. Zakrzewski: *Opis grodów i terytoriów...*, s. 60.

¹⁸⁶ K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 623.

¹⁸⁷ V. von Keltsch: *Der bairische Geograph...*, s. 507—560.

¹⁸⁸ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 44—45.

¹⁸⁹ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вонпocy...*, С. 167—168.

¹⁹⁰ M. Rudnicki: *Geograf Bawarski w oświeceniu językoznawczym*. W: *Z polskich studiów slawistycznych*. T. 1. Warszawa 1958, s. 157; А.В. Назаренко: *Немецкие латиноязычные источники IX—XI вв...*, С. 43.

¹⁹¹ T. Lehr-Spławiński: *Fresiti*. W: *Słownik starożytności słowiańskich*. T. 2, Cz. 1. Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 72.

¹⁹² H. Łowmiański: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 18.

¹⁹³ S. Zakrzewski: *Opis grodów i terytoriów...*, s. 60—62.

¹⁹⁴ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 44—45.

¹⁹⁵ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вонпocy...*, С. 168.

¹⁹⁶ V.J. Riasanovsky: *The Embassy of 838 revisited: Some comments in connection with a „Normanist” source on Early Russian history*. „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 1962, T. 10; I. Boba: *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the ninth century*. „Slavia-

(45) **Serauici** [Серавичі]: також вистачає різноманітних версій щодо їх локалізації (р. Зерев (Жерев), притока Ужа на Волині¹⁹⁷; околиці Заг між Бобром і Нейсе Лужицькою¹⁹⁸; як *Letauici* тотожні з *литовцями* або *латишами*¹⁹⁹; на р. Серіці в ізборській землі²⁰⁰; на р. Іжорі²⁰¹). З цього ряду можна виділити версії К. Цейсса²⁰² та Л. Нідерле²⁰³, які ототожнювали *Serauici* з *Сіверянами*, що, з огляду на розміщення племені в контексті назв, виглядає більш мотивованим.

(46) **Lucolane** [Луколяни, Лучани]: розміщалися від району чеського відламу *лучан* в середній течії Огри²⁰⁴ на захід від чехів до Лукомор'я в гирлі Дніпра²⁰⁵. І. Геррман розмістив їх на півдні в межіріччі Південного Бугу та Дністра²⁰⁶, Б. Томенчук — в нижній течії Дніпра²⁰⁷. Керуючись розташуванням племені в контексті назв, *луколян* можна розмістити на середньому Дніпрі південніше *полян-фрезитів*.

(47) **Ungare** [Унгри, Угри, Угорці]: ідентифікація *ungare* з *угорцями* не викликає сумнівів. Зрозуміло, що у середині IX ст. угорці ще перебували десь поблизу чорноморського побережжя в степах між нижніми течіями Дніпра, Південного Бугу та Дністра. Бл. 839 р. угорські загони як союзники болгар з'явилися на Дунаї²⁰⁸.

Племена 48—58 І. Геррман розмістив вздовж торгового шляху Краків—Бауцен—Ерфурт—Прага—Краків²⁰⁹. Напевно, вартує погодитися з пропонованим Б. Томенчуком уточненням цього шляху як головного

—*Orientalia*” 1967, Т. 2, р. 23; H. Łowmiański: *Początki Polski*. Т. 5. Warszawa 1973, s. 130—132; Г.С. Лебедев: *Эпоха викингов в Северной Европе. Историческо-археологические очерки*. Ленинград 1985, С. 190; А.Н. Кирпичников, Л.В. Дубов, Г.С. Лебедев: *Русы и варяги (Русско-скандинавские отношения домонгольского времени)*. В: *Славяне и скандинавы*. Под ред. Е.А. Мельниковой. Москва 1986, С. 189, 285; W. Treadgold: *The Byzantine Revival 780—842*. Stanford 1988, p. 309; J.L. Nelson: *The Annals of St-Bertin*. In: *Ninth-century histories*. Т. 1. Manchester 1991, p. 6—13.

¹⁹⁷ P.J. Szafarzyk: *Słowiańskie starożytności...*, s. 189; А.А. Горский: *Баварский Географ...*, С. 278.

¹⁹⁸ J. Lelewel: *Géographie du moyen-âge*. Т. 3—4. Breslau 1852, s. 34; A. Kraliček: *Der sogenannte baierische Geograph und Mähren...*, s. 234.

¹⁹⁹ E. Kucharski: *Polska w zapisie karolińskiej zwanej niewłaściwie „Geografem bawarskim”...*, s. 8.

²⁰⁰ S. Zakrzewski: *Opis grodów i terytoriów...*, s. 61.

²⁰¹ H. Łowmiański: *O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego...*, s. 18.

²⁰² K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 623.

²⁰³ L. Niederle: *Slovanské starožitnosti...*, s. 186.

²⁰⁴ M. Rudnicki: *Geograf Bawarski w oświeceniu językoznawczym...*, s. 190.

²⁰⁵ S. Zakrzewski: *Opis grodów i terytoriów...*, s. 62.

²⁰⁶ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вонпосы...*, С. 163.

²⁰⁷ Б. Томенчук: *Річкові шляхи в геополітичних зв'язках...*, С. 215, 219.

²⁰⁸ Л. Войтович: *Княжа доба на Русі: Портрети еліти*. Біла Церква 2006, С. 205—206.

²⁰⁹ И. Херрман: *Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вонпосы...*, С. 163.

центрально-європейського шляху, який зв'язував три річкові системи Віслу—Одру—Ельбу з Дунаєм²¹⁰.

(48) **Vuislane** [Вісляни]: не виникає сумнівів щодо локалізації *Віслян* (Верхня Вісла з притоками Ніда, Нідиця, Камінна, Дунаєць, Раба, Скава, нижній і середній Віслок, нижній Сян)²¹¹.

(49) **Sleenzane** [Слензяни]: етимологія назви виводиться від р. Сленза (Ślęza), яка тепер носить назву Логє (Lohe), та гори Слез (Ślęza, тепер Sobótka). Це лехітське плем'я добре локалізується на верхній Одрі²¹².

(50) **Lunsizi** [Лужичі, Лужиці (Lusici, Lunsizi), Лужичани]: також добре знане плем'я, яке локалізується північніше мільчан у пізнішій області Нижні Лужиці. Лужичани входили до об'єднання сорбів²¹³.

(51) **Dadosesani** [Дадосечани, Дзядошани, Дядошани]: відомі з різних джерел, локалізуються в Нижній Сілезії між нижнім Бобром та Одрою²¹⁴.

(52) **Milzane** [Мільчани]: також добре відоме одне з сербо-лужицьких племен, осади якого локалізуються на захід від Гвізди і Лаби в пізніших Верхніх Лужицях²¹⁵.

(53) **Besunzane** [Безунчани, Бежунчани]: назва, ймовірно, походить від місцевості Бежунець, Бежунь²¹⁶. Точна локалізація цього сербо-лужицького племені залишається дискусійною²¹⁷.

(54) **Uerizane** [Веричани]: навколо локалізації цього невеликого племені також триває дискусія (його пов'язують з р. Спревою, пропонують називати Wkrzani або вважають одним із дрібних чеських племен²¹⁸). Заслуго-

²¹⁰ Б. Томенчук: *Річкові шляхи в геополітичних зв'язках...*, С. 215, 219.

²¹¹ Я.Д. Исаевич: *Висляне и лендзяне*. В: *Формирование раннефеодальных славянских народностей*. Москва 1981, С. 156—169; Його ж: *Древнепольская народность и ее этническое самосознание*. В: *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*. Москва 1982, С. 144—166.

²¹² Я.Д. Исаевич: *Древнепольская народность и ее этническое самосознание...*, С. 145—146, 150.

²¹³ W. Schlesinger: *Die Verfassung der Sorben...*, s. 70—79.

²¹⁴ Z. Wojciechowski: *Uwagi nad powstaniem państwa polskiego i czeskiego*. „Przegląd Zachodni” 1951, nr 1—2, s. 142; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 50.

²¹⁵ W. Lippert: *Über die Anwendung des Namens Lausitz auf die Oberlausitz im 14. Jh.* In: *Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde*. T. 15. Dresden 1894, s. 41, 62; R. Jecht: *Die Besitzverhältnisse und die Besitzer der Oberlausitz von 1067—1158*. In: *Neues Lausitzisches Magazin*. Bd. 106. Görlitz 1930, s. 172; J. Widajewicz: *Serbowie nadlabscy...*, s. 10—15; H. Helbig: *Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet...*, s. 63.

²¹⁶ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 51.

²¹⁷ R. Jecht: *Erste Erwähnung der Oberlausitz der Gau Besunzane und die urbs Busine sind gleich dem Orte Biesnitz an der Landdeskronen*. In: *Neues Lausitzisches Magazin*. Bd. 96. Görlitz 1920, s. 188—199; R. Kiersnowski: *Plemiona Pomorza Zachodniego...*, s. 84; J. Nalepa: *Biezuńczanie, nazwa i położenie*. „Pamiętnik Słowiański” 1954, T. 4, s. 304—323.

²¹⁸ B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 52.

вують на увагу версії, які пов'язують їх з серадзянами²¹⁹ або з р. Вартою (Wierczanie — Wirczanie — Вірчани)²²⁰.

(55) **Fraganeo** [Фрагани]: За П.Й. Шафариком — Fergunna (Hercynia silva, тобто збірна назва смуги гір і лісу від витоків Дунаю до Карпат, скоріше Крушні гори²²¹). *Fergunia*, готське *fairguni* — гора, взгір'я. За К. Цейсом, Прагани, Пражани, тобто жителі праської округи²²². Цю ідею підтримували В. Новотні²²³, В. Халупецкі²²⁴, В. Ванечек²²⁵. За В. фон Кельтшем, *Frawengo* (від *Maegdhaland* короля Альфреда) у південно-західній Великопольщі²²⁶. За А. Кралічком, тотожні Амазонкам Ібрагіма ібн Якуба²²⁷. С. Закшевський розміщав їх у краківській землі²²⁸. Цю версію підтримав Б. Горак, ототожнивши їх з Варягами (Waregomi), які жили в Краківській землі²²⁹. З цих версій найбільш мотивованою виглядає версія П.Й. Шафарика — *крушняни* чи *горяни*.

(56) **Lupiglaa** [Лупигляни, Глупчиці]: плем'я локалізували над р. Луп'я, в районі Єглави на Мораві, в Землі Любуській або Чехії, пропонували розшифрування назви як «Głupie głowy» — «дурні голови»²³⁰. Найбільші обґрунтована локалізація — місцевість Глупчиці у Верхній Сілезії в басейні рік Одра, Особлонга і Страдуні²³¹.

(57) **Opolini** [Ополяни]: легко локалізуються у верхній течії Одри в районі Ополя²³².

²¹⁹ K. Tymieniecki: *Kim byli „Uerizane” Geografa Bawarskiego*. W: *Slavia Antiqua*. T. 5. Poznań 1954—1956, s. 84—102.

²²⁰ M. Rudnicki: *Spór o zapis Geografa Bawarskiego z IX w. „Verizane”*. „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1956, nr 3, s. 19—21.

²²¹ H. Hirst: *Die Urheimat der Indogermanen*. „Indogermanische Forschungen” 1892, Nr. 1, s. 479.

²²² K. Zeuss: *Die Deutschen und die Nachbarstämme...*, s. 653.

²²³ V. Novotný: *Česke dějny*. T. 1. Díl. 1. Praha 1912, s. 501.

²²⁴ V. Chaloupecký, in: „Česke časopis historický” 1946, T. 47, s. 81—84.

²²⁵ V. Vaněček: *Pervnich tisíc let*. Praha 1949, s. 52.

²²⁶ V. von. Keltsch: *Der bairische Geograph...*, s. 551.

²²⁷ A. Kraliček: *Der sogenannte bairische Geograph und Mähren...*, s. 222.

²²⁸ S. Zakrzewski: *Opis grodów i terytoriów...*, s. 70.

²²⁹ B. Horák: *Fraganeo*. „Časopis společnosti přátel starožitnosti” 1947, T. 55, Č. 3—4, s. 81—84; B. Horák, D. Trávníček: *Descriptio civitatum...*, s. 52—53.

²³⁰ J. Dąbrowski: *Studia nad początkami państwa polskiego*. „Rocznik Krakowski” 1958, T. 34, Z. 1, s. 3—57.

²³¹ J. Tyszkiewicz: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Pierwotne brzmienie i umiejscowienie Lupiglaa i Golensizi tzw. Geografa Bawarskiego*. W: „Studia z Dziejów Osadnictwa”. T. 1. Warszawa 1963, s. 7—72.

²³² Z. Wojciechowski: *Najstarszy ustrój plemiennie-szczepowy i administracja do roku 1139*. W: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*. T. 1. Kraków 1933; W. Hołubowicz: *Śląsk w epoce wspólnoty pierwotnej*. W: *Historia Śląska*. T. 1, s. Cz. 1. Wrocław 1960, s. 127; J. Tyszkiewicz: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry...*, s. 7—72.

(58) **Golensizi** [Голендзичі Голендзичі, Голендзяни, Голеншичі]: плем'я локалізується в районі Олави на кордоні Польщі і Чехії²³³.

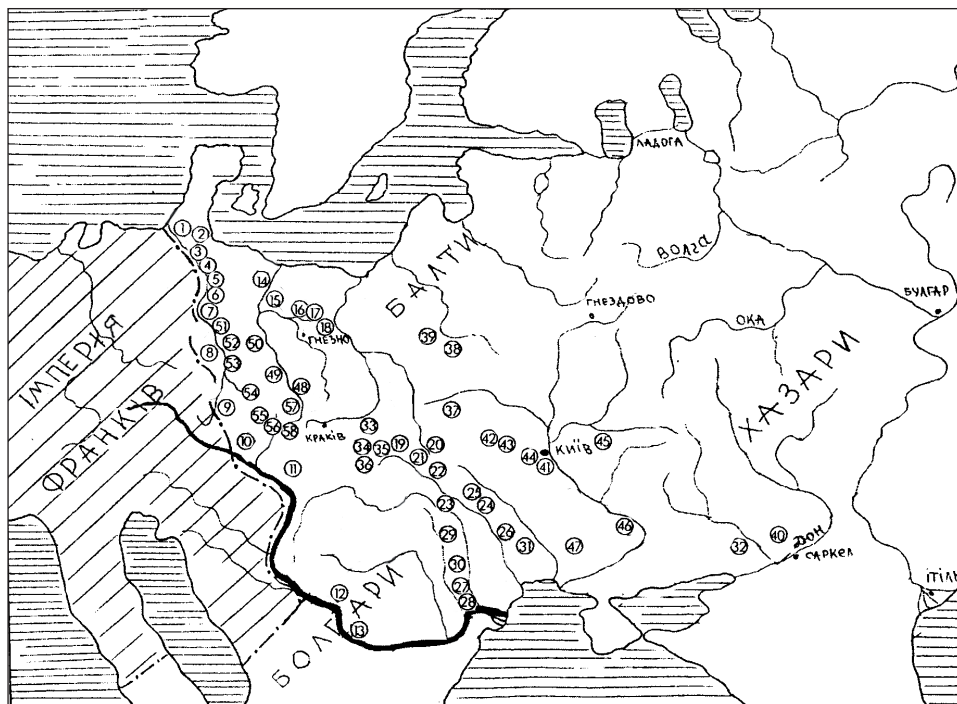

Рис. 1. Центральньо-Східна Європа у IX ст. за Баварським Географом (спроба реконструкції Л. Войтовича)

Таким чином, підсумовуючи огляд локалізації слов'янських племен за «Баварським географом», можна стверджувати наступне:

- вздовж східних кордонів імперії франків з півночі на південь точно локалізуються 13 племенних союзів та князівств: *Північні ободричі, Велети (Лютичі), Глин'яни, Бетинці, Смоленці, Моричани, Гаволяни, Сорби-Серби, Делемінці, Богемці-Чехи, Морави, Болгари, Мерехани*;
- вздовж одерського шляху: *Східні ободричі*;
- вздовж шляху між Лабою, Одрою та Віслою: *Мільчани, Пешинуці [?], Дошани, Глоп'яни*;
- вздовж основної артерії «бурштинового шляху»: *Черв'яни, Бужани, Житичі, Стадичі, Шеббіроси [?], Уличі, Нерв'яни, Тиверці (двічі), придунайські болгари (Ентарадичі, Вілероси), дако—романці (Саброси?, Знетаичі?), Хозари*;

²³³ W. Semkowicz: *Geograficzne podstawy Polski Chrobrego*. Kraków 1925, s. 23; S. Rospond: *Dzieje polszczyzny śląskiej*. Katowice 1959, s. 53; J. Tyszkiewicz: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry...*, s. 7—72.

- вздовж другого відгалуження «бурштинового шляху»: *Лендзяни, Таняни, Черв'яни, Присяни, Волиняни, Пруси, Візняни* [?];
- вздовж шляху з Хозарії через Київ до Чорного моря: *Хозари, Руси, Древляни, Поляни, Сіверяни, Луколяни, Угри*;
- вздовж шляху Вісла — Одер — Ельба: *Вісляни, Слензяни, Лужичани, Дядошани, Мільчани, Бежунчани, Веричани, Крушніани чи Горяни, Глупчиці, Ополяни, Голендзяни*.

Зрозуміло, що локалізація частини племінних князівств з груп 14—58 залишається дискусійною.

Вартує відзначити той факт, що таке надійне і позбавлене тенденційності джерело зафіксувало у IX ст. (найпевніше у його першій частині) присутність у Середньому Придніпров'ї русів-варягів (Ruzzi), можливо, навіть, підкресливши їх присутність в середовищі верхівки союзу *полян* («Forsderen Liudi» — «Erste Leute», «Vorderste Leute» чи «Fuhrendes Volk» — «перші, керівні люди»).

Leontiy Woytowycz

„Geograf bawarski”: próba zlokalizowania księstwa słowiańskiego w IX wieku

Streszczenie

Artykuł na podstawie „Geografa bawarskiego” — źródło z IX wieku — podsumowuje próbę zlokalizowania plemion słowiańskich. Opisane zostały tu, zgodnie z tezą J. Herrmanna, międzynarodowe szlaki plemion oraz nowe wersje etnicznej klasyfikacji.

Leontiy Woytowycz

„Der Bayerische Geograf”: ein Versuch, das slawische Fürstentum im 9.Jh. zu lokalisieren

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel versucht der Verfasser, slawische Stämme zu lokalisieren, in Anlehnung an die aus dem 9.Jh. stammende Quelle, den „Bayerischen Geografen“, slawische Stämme zu lokalisieren. Es werden hier gemäß der J. Herrmanns These internationale Wanderungsrouten von slawischen Stämmen und neue Methoden deren ethnischer Klassifizierung dargestellt.